
LAUREA V

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

LAUREA V

Наукові читання пам'яті професора
Володимира Івановича Кадеєва:
«Античний світ і середні віки»

Харків
2024

УДК 94(100)+902/904](082)
L28

Редактори: *С. Д. Литовченко, С. В. Д'ячков*

Редакційна колегія: *А. Л. Зелінський, С. І. Посохов,
С. Б. Сорочан, І. Б. Шрамко*

Дизайн обкладинки: *С. Е. Кулинич*

Видається за рішенням:
Вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(*протокол № 5 від 31.05.2024 р.*)

L28 **LAUREA V.** Античний світ і середні віки : Наукові читання пам'яті професора Володимира Івановича Кадеєва. — Харків, 2024. — 156 с.

Професор В. І. Кадеєв (1927–2012) — визнаний дослідник історії та археології античних держав Північного Причорномор'я, авторитетний фахівець з історії Стародавньої Греції та Риму, який віддав понад півстоліття служіння Харківському національному університету імені В. Н. Каразіна.

У збірнику представлені тези доповідей наукових читань, присвячених пам'яті відомого вченого. Автори збірника розглядають широке коло актуальних проблем античної, середньовічної історії, історіографії, а також історії науки. Велика увага приділяється вивченню різноманітних пам'яток стародавньої та середньовічної археології.

Для істориків, археологів, викладачів і студентів гуманітарних факультетів класичних університетів, всіх, хто цікавиться історією та археологією.

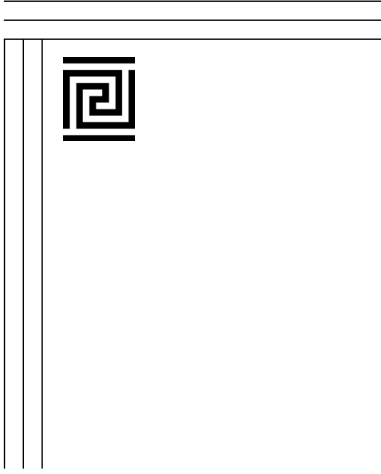
© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2024

© Харківське обласне історико-
археологічне товариство, 2024

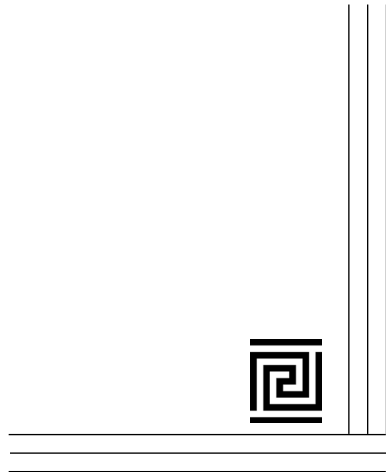

Античний світ і середні віки
Читання пам'яті професора
Володимира Івановича Кадеєва

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΚΟΝΦΕΡΕΝΤΣΙΪ

Організаційний комітет

Головко Олександр (голова), доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Д'ячков Сергій (відп. секретар), кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; директор Харківського університетського ліцею.

Зелінський Андрій, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України (Київ).

Литовченко Сергій (заст. голови), кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Посохов Сергій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Сорочан Сергій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Шрамко Ірина, кандидат історичних наук, доцент, директор Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

21 червня 2024 р. 10.00 — 11.00

Музей археології

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BIQT09>

Ідентифікатор: 904 093 2343

Код: 8DZ7ucSu

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Вітальне слово декана історичного факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

доцента Сергія Литовченка

Доповіді.

Дятлов Володимир (доктор іст. наук; Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка).

Его-історія. Нова історична дисципліна чи експерименти з багатьма невідомими?

Скирда Валерій (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), Іськов Ігор (військовослужбовець).

Два нові могильники салтівської культури поблизу села Хотімля.

Лиман Сергій (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Розвідка і дипломатія Сельджуцької імперії на сторінках трактату Нізама аль-Мулька «Сіасет-наме».

***Посохов Сергій** (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).*

Кафедрі історіографії, джерелознавства та археології —
60 років: нотатки до періодизації.

ІСТОРІЯ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ ТА ЕЛЛІНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ

21 червня 2024 р. 11.15 — 14.00

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHRpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BIQT09>

Ідентифікатор: 904 093 2343

Код: 8DZ7ucSu

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Кімната 1.

Голова: канд. іст. наук Сергій Литовченко

Секретар: аспірантка Анастасія Семибратська

Баукова Анастасія (канд. іст. наук; Львівський національний університет імені Івана Франка).

Постать Гомера у світлі нумізматичних джерел римського часу.

Зелінський Андрій (доктор історичних наук, Інститут всесвітньої історії НАН України; Київ).

Припущення щодо противників Антіоха I з нового клинописного тексту.

Глієв Йордан (канд. іст. наук; Науково-дослідний центр історії та археології війни; Пловдив, Болгарія).

Echoes of Hellenistic Thrace: A Lost Inscription (IGBulg., III/1: № 1114) and the Batkun Sanctuary [Відлуння елліністичної Фракії: Втрачений напис (IGBulg., III/1: № 1114) і святилище Баткун].

Литовченко Сергій (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Мітрідат, сатрап Вірменії (Plb. 25.2.11).

Папастатопулу Арістеа (доктор археології; Міністерство культури та спорту Греції), **Вус Олег** (канд. іст. наук; незалежний дослідник; Львів).

Pisidian Termessos: «Tomb of Alcetas» in the context of the First War of the Diadochi (321–319 BC) [Пісидійський Термесос: «Гробниця Алкета» в контексті Першої війни Діадохів (321–319 рр. до н. е.)].

Семибратська Анастасія (аспірантка; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Культ Деметри Малофорос у Мегарах та мегариді.

Терещук Матвій (бакалавр; Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Витоки боротьби за гегемонію в давньогрецькій системі міжнародних відносин.

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

21 червня 2024 р. 11.15 — 14.00

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHRpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BlQT09>

Ідентифікатор: **904 093 2343**

Код: **8DZ7ucSu**

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Кімната 2.

Голова: доктор іст. наук Олег Петrenchко

Секретар: канд. іст. наук Олександра Латишева

Гуменний Віктор (канд. іст. наук; Львівський національний університет імені Івана Франка).

Ornamenta triumphalia Марка Ульпія Траяна Старшого і провінція Сирія у добу Флавіїв.

Лазодич Володимир (аспірант; Львівський національний університет імені Івана Франка).

Місто Сирмій в оборонній структурі Римської імперії в період 60–80 х рр. VI ст.

Ластов'як Богдан (аспірант; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Ритуал обожнення римських імператорів.

Петrenchко Олег (доктор іст. наук; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Організаторські здібності Катіліни.

Токарев Андрій (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Salones та casulae у римському республіканському легіоні.

Хемич Тарас (аспірант; Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка).

Військово-політична діяльність Марка Ліцинія Красса у сучасній польській історіографії.

Янко Андрій (канд. іст. наук; Полтавський базовий медичний фаховий коледж).

Ким були повстанці у Волатеррах?

ПРОБЛЕМИ КЛАСИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

21 червня 2024 р. 11.15 — 14.00

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHRpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BlQT09>

Ідентифікатор: **904 093 2343**

Код: **8DZ7ucSu**

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Кімната 3.

Голова: канд. іст. наук **Сергій Д'ячков**
Секретар: аспірант **Владислав Щипаченко**

***Величко Євгенія** (ст. наук. співробітник; Національний музей Історії України; Київ).*

Прикраси в дитячих поховальних практиках I — II ст. н. е.

***Д'ячков Сергій** (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).*

«Ісіда» з херсонеської «казарми».

***Котенко Вікторія** (канд. іст. наук; Інститут археології Національної академії наук України).*

Hellenistic Pottery from Myrmekion in the Collection of the National Museum in Warsaw (main types and chronology) [Елліністична кераміка Мірмекія з колекції Національного музею у Варшаві (основні типи і хронологія)].

***Русяєва Марина** (канд. мистецтвознавства; Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури; Київ).*

Мармуровий рельєф з присвятою ситонів з Ольвії Понтійської.

Ручинська Оксана (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Херсонеський кістяний артефакт з археологічного музею Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Савельєва Катерина (канд. іст. наук; Інститут археології Національної академії наук України).

Теракоти з Ялтинського святилища (розкопки О. Л. Бертьє-Делагарда 1905 р.).

Семенова Аліса (молодший наук. співробітник; Інститут археології Національної академії наук України).

Кістяні піксити з Ольвії Понтійської.

Чечуліна Ірина (канд. іст. наук; Інститут археології Національної академії наук України).

Про один з рідкісних типів чорнолакових лекіфів: клас Талькот.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

21 червня 2024 р. 11.15 — 14.00

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHRpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BlQT09>

Ідентифікатор: **904 093 2343**

Код: **8DZ7ucSu**

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Кімната 4.

Голова: доктор іст. наук **Сергій Сорочан**

Секретар: бакалавр **Софія Доюн**

***Вацеба Ростислав** (канд. іст. наук; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів).*

Ранні контакти Каролінгів з полабськими слов'янами.

***Гадинко Олександр** (магістр історії; Красноільський ліцей №3; Сторожинець).*

Найдавніші польсько-молдавські взаємини та їх становлення до кінця XIV ст.

***Каріков Сергій** (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).*

Саксонські церковні статути XVI ст.: соціальний аспект.

***Козловський Сергій** (канд. іст. наук; Львівський національний університет імені Івана Франка).*

Битва в протоці Чхільчхоллян у контексті Кореїської кампанії Тойотомі Хідейоші (1592–1598 рр.).

Морозова Анастасія (здобувач ступеня *PhD*, Центральноєвропейський університет; Відень; Австрія).

Королівські скрипти любові у «*Variae*» Кассіодора.

Опарін Олексій (доктор мед. наук; Український гуманітарний інститут).

Роль релігійних уявлень у формуванні поняття «хвороба» в середні віки.

Сорочан Катерина (канд іст. наук; університет міста Трієст, Італія), **Сорочан Сергій** (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

The soap as an item on the Byzantine market (4th–9th centuries) [Мило як предмет візантійського ринку (IV–IX ст.)].

Стасюк Ольга (здобувач ступеня *PhD*, Центральноєвропейський університет; Відень; Австрія).

Удови, сироти та інші нужденні в середньовічному канонічному праві.

Тимошевський Роман (здобувач ступеня *PhD*; Центральноєвропейський університет; Відень; Австрія).

Трансформація статусу князів-вибірників на прикладі позбавлення влади правителів Священної Римської імперії (1298–1400 рр.).

Чепіженко Вадим (канд іст. наук; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).

«Велика хроніка» Томаса Волсінгема як історичне джерело.

Шишка Євген (магістр історії; Інститут «Кеуда»; Мянтсяля, Фінляндія).

England and the Yekhe Mongol Ulus: the first images of Mongols in English medieval manuscripts [Англія та Монгольська імперія: перші зображення монголів в англійських середньовічних рукописах].

ІСТОРІЯ НАУКИ

21 червня 2024 р. 11.15 — 14.00

Посилання:

<https://us02web.zoom.us/j/9040932343?pwd=R1hxMHRpEaDJmNzR2eWhQeEZ2Z3BlQT09>

Ідентифікатор: **904 093 2343**

Код: **8DZ7ucSu**

Регламент: доповідь до 15 хвилин

Кімната 5.

Голова: доктор іст. наук Іван Сергєєв

Секретар: Альона Походнякова

Венгер Альберт (канд. іст. наук; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара).

Трансфери інтелектуалів другої половини 1940-х рр. та їхня роль у розвитку української медієвістики.

Домановська Марина (канд. іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

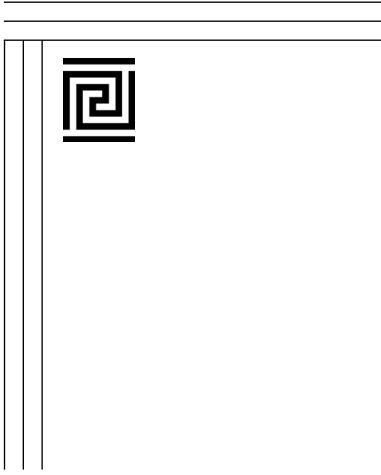
Єгор Редін — дослідник історії візантійського мистецтва (до 160-ліття від дня народження вченого).

Наумов Сергій (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

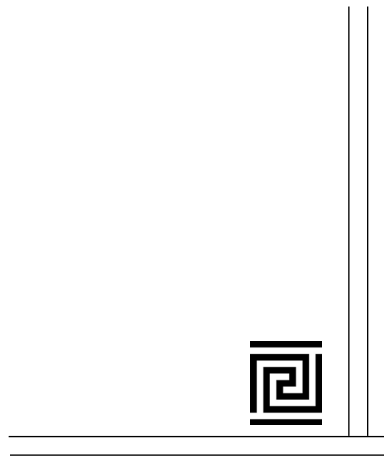
Ювілейна історія Харківського університету: В. І. Кадеєв на чолі робочої групи.

Сергєєв Іван (доктор іст. наук; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна).

Organisation of studying and researching Ancient History in modern Germany [Організація вивчення та дослідження історії стародавнього світу в сучасній Німеччині].

ПЛЕНАРНЕ
ЗАСІДАННЯ

В. О. Дятлов (Чернігів)

**Ego-історія. Нова історична дисципліна
чи експерименти з багатьма невідомими?**

Volodymyr Diatlov (Chernihiv)

**Ego-History. A new historical discipline?
Or experiments with many variables?**

Протягом останніх десятиліть у європейському науковому й освітньому просторі набуває розвитку новий напрям досліджень, за яким закріпилась назва Ego-історія, ego-histoire. Очевидними є також намагання дослідників сформуванати на основі цих пошуків нову історичну дисципліну.

Витоки Ego-історії як окремого напрямку історичних досліджень сягають експерименту, який здійснив П'єр Нора 1975 р. за участі відомих професійних істориків. Результати цього експерименту були оприлюднені у спеціальному збірнику статей. П. Нора запропонував кожному із запрошених написати власну історію як особистості й фахівця. Мета такого анкетного підходу полягала в тому, щоб з'ясувати ступінь впливу Ego-історика на результати його досліджень. Експеримент виявив неабияку залежність суто академічних результатів дослідження від індивідуальності автора. Такий суб'єктивізм зумовлений не лише об'єктивними суспільно-політичними обставинами, а й особистістю самого історика, його життєвого досвіду і світогляду, який завжди має свою індивідуальність. Після експерименту історики заговорили про Ego-історію як відгалуження або напрям інтелектуальної історії. Крім того, жанр інтелектуальної автобіографії є важливим складником історіографічного дискурсу.

Найбільш складними й водночас перспективними виявились досліді з Его-історії, які розпочалися в галузі джерелознавства. Ідеться насамперед про трансформацію важливої частини джерелознавства, яка має справу з різними документами персонального походження, в окрему історичну дисципліну, об'єктом якої є історія особистості (В. Шульце, А. Рутц, Л. Нітгаммер). Певною мірою такі пошуки є продовженням історичної антропології, спробами вивести її зі сфери вивчення колективних феноменів до персоналізованої історії, сфокусувати увагу не на державних, політичних економічних, соціальних і соціокультурних процесах, а на конкретній особистості в її часі і просторі. Зокрема, німецькі й голландські історики почали широко вживати термін «egodocument», тотожний німецькому терміну «Selbstzeugnis». У таких власних свідченнях людина сама відкриває інформацію про своє оточення, свою країну, свій соціальний клас або розмірковує про події. Джерельна база Его-історії має власну специфіку й базується на принципі вивчення особистості як тексту, яким вона презентує себе в різних обставинах. Такий «текст» охоплює вербальні й візуальні матеріали, створені від першої особи.

Его-історія аж ніяк не базується лише на особистості, а відбувається в поєднанні індивідуального і колективного. Складність та інтерес таких досліджень полягають у саморефлексії людини, де «Я» має бути визнано як поєднання індивіда і колективу. Слід враховувати ту обставину, що Его-документи не засвідчують безпосередньо особистість в історії, а представляють конструкти Его, оскільки навіть найбільш відверті твори, такі як «Сповіді» Августина або Руссо дають нам образи, створені авторами відповідно до своїх уявлень про релігійні та суспільні цінності. У такому разі ентузіазм щодо «нового» типу джерел та можливостей, що з нього випливають, є часто перебільшеним і методологічно необґрунтованим.

Натомість в Его-документах автор, як правило, намагається презентувати себе як особистість. Мета такої презентації справити враження на широкий загал і заявити про свою особу, свою індивідуальність за уявленням і бажанням самого автора або за-

лишити бажану пам'ять по собі. Людина формує свій образ, з яким вона прагне мати комунікацію з оточенням. При цьому такий образ може бути різним залежно від соціокультурного статусу цього оточення.

Ще один напрямок пошуків предмета Ego-історії відбувається в галузі психології. Людина не лише осмислює, а й конструює свою особистість різними засобами, зокрема через самонаративи (Н. Чепелева). В такому випадку історики у міждисциплінарних підходах мають визначати демаркаційні лінії, що відокремлюють їхні пошуки особистості від психоісторії.

У підсумку: очевидно те, що Ego-історія претендує на простір, який є не менш широким, ніж той, що мають економічна, політична або соціальна історія, і перебуває на стадії пошуку свого методологічного й методичного інструментарію.

В. В. Скирда, І. В. Іськов (Харків)
Два нові могильники салтівської культури
поблизу села Хотімля

Valerii V. Skyrda, Ihor V. Iskov (Kharkiv)
Two new Saltiv burial sites near Khotimlia

Унаслідок планомірних розвідкових робіт Середньовічної археологічної експедиції ХНУ імені В. Н. Каразіна на території Харківської обл. протягом останніх років перед повномасштабною агресією було виявлено значну кількість археологічних пам'яток різних епох. Особливо цікавими серед них слід вважати два могильники салтівської культури, знайдені поблизу с. Хотімля Чугуївського району.

Перший із цих могильників було виявлено під час розвідок восени 2019 р. Пам'ятка розташована на найвищій точці місцевості між поселеннями «Хотомельське-І» та «Хотомельське-ІІ» за 3 км на південний схід від ферми поблизу с. Хотімля й отримала назву Хотомельський могильник. Розміри могильника становлять 60х80 м (0,48 га). Цього року на могильнику було досліджено катакомбу № 1, яка складалася з дромосу (в його південно-західній частині було зафіксовано дві сходинки) прямокутної із заокругленими краями форми довжиною 1,88 м і шириною 0,65 м та поховальної камери з входом аркоподібної форми. Сама камера була поперечною та мала овальну в плані форму. Розміри камери: довжина 2,21 м, ширина 0,95 м. У поховальній камері було розчищено одиначне поховання дівчини (?) з частковим порушенням анатомічного порядку кісток (Фото 1). Виявлений у катакомбі поховальний інвентар було представлено залізними й бронзовими артефактами та керамічним матеріа-

лом. Зокрема сильно скорозійовані залізні речі представлені черешковим ножем у дерев'яних піхвах та залізним пінцетом із залишками тканини. Серед бронзових предметів слід відзначити такі знахідки: два литі бубонці, дві пронизки; підвіску-печатку, прикрашену чотирма валами та п'ятьма викружками; литу підвіску у вигляді двох сполучених кігтів. Найбільш цікавою знахідкою є гончарний чорнолощений сіроглиняний глечик із високою горловиною та низьким широким тулубом, прикрашеним двома композиціями з п'яти горизонтально пролощених ліній на верхній і нижній частині плеча. Нижня частина плеча прикрашена конічним горбком. На ручці глечика розміщений прокреслений напис з семи тюркських рун.

Розкопки Хотомельського могильника були продовжені у вересні 2020 р. У ході роботи відкрито й досліджено ґрунтове **поховання № 2**. Воно було здійснене на глибині 0,55 м від сучасної поверхні, тому контури могильної ями не простежувалися. Знайдений скелет підлітка покладено на спину й орієнтовано головою на захід, кістки розміщено в анатомічному порядку. Лише п'ястки рук та стопи ніг були зруйновані. У 5 см на південь від черепа було знайдено п'ять астрагалів.

Другий, ґрунтовий могильник салтівської культури поблизу с. Хотімлі було виявлено під час розвідок 2021 р. Він розташовується на південно-західній околиці поселення «Хотімля-І» (за 1,5 км на південний схід від місцевої ферми). Враховуючи, що поховання могильника перерізали культурний шар зарубинецької та салтівської культур, пам'ятка отримала назву могильник на поселенні «Хотімля-І». Культурний шар поселення і цей могильник руйнують води Печенізького водосховища, на лівому березі якого вони розташовані. Завдяки цьому в урвищі берега було зафіксовано та досліджено 2 поховання. **Поховання № 1** було частково зруйновано: череп, кістки лівої руки, шийні та грудні хребці обвалилися у прірву. Ширина ями становить 0,5 м, а глибина — 1,15 м. Поховання було орієнтовано головою на південний захід (Фото 2). **Поховання № 2** виявилось повністю зруйновано грабіжниками. У могильній ямі було знайдено

лише сучасний дерев'яний ящик з кістками. Будь-які знахідки поховального інвентарю в обох похованнях відсутні. Це дає змогу припустити, що цей некрополь належить до так званих могильників зливкінського типу салтівської культури. Однак достовірні дані про його датування можуть дати лише подальші розкопки.

Виявлення цих могильників і їх подальше дослідження зможе надати нові важливі дані про поширення різних типів поховань у межах салтівської культури у верхній течії Сіверського Дінця та їх етнічну інтерпретацію.

Фото 1. Поховання в камері катакомби № 1
Хотомельського могильника.

Photo 1. The burial in chamber of catacomb № 1
on the Khotimlya settlement.

Фото 2. Поховання № 1 в могильнику
на поселенні «Хотімля-І».

Photo 2. The burial № 1 in the cemetery
on the Khotimlya-I settlement.

С. І. Лиман (Харків)

**Розвідка і дипломатія Сельджуцької імперії
на сторінках трактату Нізама аль-Мулька «Сіасет-наме»**

Serhiy I. Lyman (Kharkiv)

**Intelligence and diplomacy of the Seljuk Empire
on the pages of Nizam al-Mulk's treatise «Siaset-name»**

У середині XI — першій половині XII ст. на Середньому і Близькому Сході найбільшою за територією державою був Султанат турків-сельджуків. Найвищої могутності Сельджуцька держава досягла в роки правління Мелік-шаха I (1072–1092). У цей період вона охоплювала завойовані території від Егейського моря до західних районів сучасного Китаю. Ці зовнішньополітичні успіхи Сельджуцької держави XI ст. стали можливі завдяки її досконалій военній організації, ефективній діяльності розвідки та дипломатичної служби.

Важливе значення для вивчення розвідки й дипломатії Сельджуцької держави другої половини XI ст. має зміст одного з найвідоміших політичних трактатів середньовічного Сходу «Сіасет-наме» («Книги про правління»). Її автором був видатний державний діяч, візир, радник Мелік-шаха I, правитель Хорасана Нізам аль-Мульк (прибл. 1020–1092). Він написав «Сіасет-наме» з метою вдосконалення адміністративних прийомів та посольської справи. Наприклад, у розділі 10 Нізам аль-Мульк зазначав: «Володареві необхідно знати все про народ і про військо, вдалині та поблизу від себе, дізнаватися про мале і велике, про все, що відбувається. А якщо він не буде так чинити, станеться шкода».

Постійне інформування вищого політичного керівництва, професійний аналіз повідомлень з місць потребували створення розгалуженої шпигунської мережі. У розділі 13 ідеться: «Треба відправляти шпигунів постійно на всі місця під виглядом купців, мандрівників, суфіїв, продавців лікувальних засобів, жебраків; нехай вони повідомляють про все, що почують, щоб ніщо зі справ не залишалось прихованим». Серед цих «справ», про які зазначав Нізам аль-Мульк, з одного боку — заколоти сепаратистськи налаштованих правителів завойованих народів, з другого — приготування сусідніх держав до вторгнень на територію Сельджуцького султанату. Вчасна інформація від розвідників дозволяла вжити превентивних заходів для збереження безпеки держави: «прибув шпигун, вчасно повідомив володареві, ось володар сів на коня, пішов у похід, зненацька обрушився на них, захопив, зробив усі їхні наміри марними... Якщо якийсь володар з іноземним військом рухається походом на країну, володар встигне підготуватися, відбити його».

Розвідницькі функції постійно виконували й сельджуцькі послы. Посольській справі в «Сіасет-наме» присвячений окремий розділ 21. У ньому йдеться: «Для посольства корисна та людина, яка перебувала б у служінні володарів, була би смілива в бесіді, але не багатомовна, яка здійснювала би багато подорожей, знала що-небудь у будь-якій науці, була би людиною пам'ятливою, завбачливою, мала б гідність і гарний зовнішній вигляд». Ці якості посла гарантували вдале виконання ним як дипломатичних, так і розвідницьких завдань. Серед них: «знати, яким є стан доріг, проходів, річок, ровів, питних вод, чи може пройти військо», наявність фуражу, місця перебування державних чиновників, «яким є військо того царя та яким є його спорядження і чисельність».

Нізам аль-Мульк вказував на необхідність детально вивчити характер і звички правителя іноземної держави, її візира, придворних, воєначальників. Підкреслено особливе значення відомостей про армію, її головнокомандувачів, ступінь їх професійності тощо. Від посла потрібно було одержати інформацію навіть

про настрої військових правителя іноземної держави: «Його військо задоволене чи ні?»

Зміст «Сіасет-наме» і рекомендації Нізам аль-Мулька, безумовно, відображали реалії часу й багато в чому пояснювали військові успіхи Сельджуцької держави в XI ст. Проте поради щодо постійного вдосконалення державної безпеки не врятували самого автора: Нізам аль-Мульк був вбитий шиїтом-ісмаїлітом в рік смерті Мелік-шаха I (1092), а через 4 роки почалися хрестові походи, що спричинили істотні геополітичні зміни у Східному Середземномор'ї.

С. І. Посохов (*Харків*)

**Кафедрі історіографії, джерелознавства та археології —
60 років: нотатки до періодизації**

Sergiy I. Posokhov (*Kharkiv*)

**Department of Historiography, Source studies,
and Archaeology — 60 years: notes on periodization**

І вересня 1964 р. на історичному факультеті Харківського університету почала функціонувати кафедра історіографії, допоміжних історичних дисциплін та методики історії. Це була перша в Україні університетська кафедра такого профілю, і на сьогодні це єдина кафедра на історичному факультеті, яка побудована за дисциплінарним принципом.

Зазвичай історію кафедри поділяли на періоди відповідно до того, хто її очолював. Звісно, кожен завідувач мав власний стиль керівництва, здійснював свою кадрову політику, у певний спосіб розставляв пріоритети. І все ж така періодизація виглядає дещо спрощеною. Так само інколи визначальними ставали відомості про кадровий склад та певні зміни профілю кафедри. Наприклад, у середині 1970-х рр. до колективу кафедри увійшли історики-медієвісти, і з 1975 р. до 1978 р. кафедра мала назву «історії середніх віків та історіографії», а з 1978 р. стала називатися «історіографії, джерелознавства та археології», коли її склад поповнили спеціалісти-археологи. Безперечно, усі ці факти важливі. Втім, вочевидь, слід враховувати й інші чинники розвитку — передовсім зміни в освітній діяльності та науковій роботі.

Період до 1978 р. можна вважати часом становлення кафедри. Ясна річ, що історіографія не випадково опинилася на першо-

му місці в назві кафедри. Історіографічна тематика досліджень була притаманна навіть медієвістам, які на певний час стали членами колективу. І все ж не менш важливим складником було джерелознавство як синтетична дисципліна, яка, крім іншого, включає величезне коло спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. Із приєднанням до кафедри археологів відбулося органічне включення до поля зору викладачів кафедри речових (археологічних) джерел та методів їх опрацювання. Отже, поєднання в ролі «об'єкта» уваги історіографічних, історичних та археологічних джерел надало кафедрі відповідної повноти. Відтоді на кафедрі стало розвиватися і музеєзнавство.

З 1978 р. спеціалізація по кафедрі відбувалася за двома напрямками: «історіографія та джерелознавство», «археологія». Щороку, починаючи з 3-го курсу, по 10-12 студентів слухали спецкурси відповідної спеціалізації. Так тривало до кінця 1990-х рр., коли були запроваджені спеціальності в межах прямої «історія». Відповідно кафедра почала готувати студентів за двома спеціальностями (зокрема певний час з окремим набором на 1-й курс): «архівознавство» (перший випуск — 2004 рік) та «археологія» (перший випуск — 2006 рік). Це зумовило сутні зміни в переліку спецкурсів, особливо тих, що стосуються архівознавства. Водночас зазначимо, що наукові пріоритети в цей час змінилися не так істотно.

Наступний поворот відбувся 2015 р., коли було запроваджено єдину спеціальність «історія та археологія», а також встановлено обмеження мінімальної кількості студентів для слухання спецкурсів. З часом на етапі магістратури взагалі було запроваджено фактично вільний вибір спецкурсів, що нівелювало колишні «спеціалізації по кафедрах». В цих умовах кафедра запропонувала свою програму підготовки магістрів, яка має таку назву: «Дослідження, охорона та використання культурної спадщини», а також значний спектр спецкурсів на вибір студентів у межах такої програми, починаючи з 3-го курсу. Це дозволило акцентувати увагу не так на відмінностях різних типів і видів джерел, як на методах дослідження та формах викори-

стання історичного знання. Почасти саме це вплинуло на зміни в тематиці наукових досліджень викладачів кафедри. Зокрема, вони почали активно звертати увагу на методологічні новації, використовувати технології баз даних, здійснювати усноісторичні дослідження, цікавитися напрацюваннями в галузі використання культурної спадщини та політиці пам'яті тощо.

ІСТОРІЯ
АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ
ТА ЕЛЛІНІСТИЧНИХ
ДЕРЖАВ

А. Ю. Баукова (Львів)

**Постать Гомера у світлі нумізматичних джерел
римського часу**

Anastasiya Yu. Baukova (Lviv)

**The figure of Homer in the light of numismatic sources
of the Roman era**

Філософія, демократія, мистецтво, релігійні практики, гідність громадянина та цінність громадянських свобод, як і мистецтво виховання суспільної свідомості чи ідентичності, були основоположними стовпами фундаменту греко-римського світу. Важливе місце серед цих явищ відводилось формуванню спільної історичної пам'яті і пропаганді культурного койне як у греків, так і у римлян. Значну роль у побудові спільності культурного коду античності відіграв Гомер. Його вважали і вважають одним із найвпливовіших та найшанованіших поетів античного світу і європейської літератури загалом, а вивчення його діяльності є однією з найдавніших тем у європейській науці. Оминаючи дискусії щодо його авторства «Іліади» і «Одіссеї», а також той факт, що ці твори вивчали в навчальних закладах від часів класичної Греції, ми хотіли би звернути увагу на постать Гомера як прояв спільної ідентичності в монетах римського часу. Оскільки «Іліада» й «Одіссея» показали грецькому світу ідеали героїзму, честі, слави, а Платон називав Гомера «тим, хто навчив Грецію», ця постать була добрим тлом для формування традиції в римську добу. Ба більше, для населення міст римської провінції Азія Гомер став способом самопрезентації та пропаганди одночасно.

Оскільки Троянська війна визнавалась частиною спільної культурної спадщини греків і римлян, автора епічних поем уславлювали передусім у найбільших святилищах західного узбережжя Малої Азії, розміщуючи статуї Гомера, який сидить на троні з посохом у руці.

Обмежена площа монет спричинила появу символічного зображення, яке би показувало поета і комплекс його внеску. Тому найчастіше використовували скульптурний тип. Слід принагідно зазначити, що для карбування цього регіону загалом не було властиве уміщення зображення живих чи мертвих реальних історичних осіб, окрім тогочасного імператора або членів його родини (у рідких випадках випускали меморіальні монети на честь померлих попередників). Найчастіше монети оздоблювали постатями богів чи прикрашали знаковими символами. Саме тому факт появи Гомера на монетах регіону вартий поглибленого аналізу.

Вважалося, що острів Іос був як місцем народження, так і місцем останнього спочинку Гомера, який нібито помер там під час подорожі зі Смірни до Афін. Цікаво, що карбування цього міста відбувалось тільки упродовж III — I ст. до н. е. й усі чотири відомі випуски містили погруддя Гомера на аверсі. Очевидно, що другим за важливістю, але першим за чисельністю містом, де постаць Гомера найчастіше використовували, була Смірна. В карбуванні цього полісу традиція презентації себе через постаць Гомера тривала переважно протягом II — I ст. до н. е. На лицьовому боці монет вміщено погруддя Аполлона, а на зворотному — Гомера, який сидить на кріслі із посохом та стилусом у руках. Навколо зображення поета вміщувалась розлога легенда з етніконом та іменем магістрата, який ініціював випуск монети. Майже аналогічно представлено постаць Гомера, який сидить, у поєднанні з зображенням погруддям Аполлона на аверсі монет Колофону, карбованих у період 190–30 рр. до н. е.

Натомість на напівавтономних монетах 193–222 рр. н. е. зі Смірни імена магістратів, різноманітні епітети та етніонім

ΣΜΥΡΝΑΙΩΝ доповнювала вказівка імені поета — ΟΜΗΡΟΣ. Оскільки подібна монета викарбувана і в Кіме в Еолії (з етнонімом ΚΥΜΑΙΩΝ), то виглядає, що така іконографія в часи Септимія Севера була спільним засобом самопрезентації міст провінції.

На монеті з Хіоса підкреслювалось створення Гомером «Іліади». Поета показано таким, що сидить у традиційній позі й пише слово «ΙΛΙΑ». В часи імператора Коммода лише в Нікеї у Віфінії Гомера в традиційній позі вміщено на монеті із погруддям імператора. Отже, можна припускати, що монетні типи допомагали заповнити вакуум незнання про Гомера в римській час та закріпити його постать у системі істотних знаків культурної ідентичності. Цікаво, що в дизайні фальсифікованої монети з Амасри (Пафлагонія) з погруддям Марка Аврелія використана багатофігурна композиція з Гомером, тобто ця постать у нашому світогляді має іншу позицію, ніж це було в часи римської держави.

Іл. 1. Монета з Хіосу

https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/chios/BMC_140.jpg

Illus. 1. Coin from Chios

https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/chios/BMC_140.jpg

Іл. 2. Фальсифікована монета з постаттю Гомера з Амасри
https://www.wildwinds.com/coins/ric/marcus_aurelius/_amastris_fantasy_Nomos_13_277.jpg

Illus. 2. Counterfeit coin with the figure of Homer from Amasra
https://www.wildwinds.com/coins/ric/marcus_aurelius/_amastris_fantasy_Nomos_13_277.jpg

А. Л. Зелінський (Київ)

**Припущення щодо противників Антіоха I
з нового клинописного тексту**

Andrii L. Zelinskyi (Kyiv)

**The assumption about the enemies of Antiochos I
from a new cuneiform text**

З-поміж клинописних документів, опублікованих у IV томі збірки «Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia» (2022) мою увагу привернув фрагмент астрономічного щоденника від 35-го року вавилонської версії ери Селевкідів (277/276 р. до н. е.). Точніше кажучи, йдеться про згадане в ньому коротке й до того ж дуже уривчасте повідомлення, датоване шостим місяцем вищезгаданого року (вересень/жовтень 277 р. до н. е.): «... до ворожої країни проти військ...» (AD, IV, № 276, 09'). Зі змісту зазначеного фрагмента випливає, що приблизно в середині 277 р. до н. е. відбулася закордонна воєнна експедиція, імовірно, безпосередньо очолювана тодішнім володарем держави Селевкідів, царем Антіохом I (281–261 рр. до н. е.). Водночас згадка про наявність у ворога підготованих військ, котрі послужили об'єктом зазначеної експедиції, може свідчити на користь тривалого конфлікту, в межах якого було зібрано відповідні ворожі війська.

Зрозумілий інтерес викликає питання щодо ідентифікації вищезгаданої ворожої країни й тим самим визначення воєнного конфлікту, котрий фігурує в наведеному фрагменті клинописного джерела. У першому наближенні відповідь на це питання вже запропонувала Є. Берзон. Виходячи з наявного хронологічного контексту, дослідниця припустила, що зазначе-

на експедиція Антіоха I могла бути скерована або проти держав, які на той час входили до т. зв. Північної ліги (Віфінське царство, Візантій, Гераклея Понтійська, Калхедон тощо — порівн. Мемн. XI, 2), або проти галатів, котрі переправилися до Малої Азії зимою 278/277 рр. до н. е. (Мемн. XI, 1–3). При цьому С. Берзон без належних роз'яснень і необхідної аргументації віддала перевагу галатському варіанту, з чим я не можу погодитися.

Передусім згадаймо моє зауваження щодо тривалого характеру конфлікту. Такий стан речей відповідає реаліям боротьби між Селевкідами і державами Північної ліги (до речі, створеної саме з огляду на селевкідську загрозу), що тривала від 281 р. до н. е. Своєю чергою, галати, котрі з'явилися в Малій Азії при бл. на початку 277 р. до н. е., у середині року не лише не могли виступати як самостійна тривала загроза Селевкідам, але навіть ще не мали власної території (Галатії — порівн. Strab. XII, 5, 1–2; Мемн. XI, 6–7), котру автори нашого джерела могли би визначити як «ворожу країну». Крім того, вказівка на «війська», а не на «військо» ворога свідчить про те, що Селевкідам протидіяли відразу кілька противників. Зазначена ситуація радше відповідала боротьбі проти військових контингентів держав Північної ліги, ніж проти загонів, що належали до різних галатських племен (порівн. Strab. XII, 5, 1; Мемн. XI, 6), про чію суспільно-політичну організацію навряд чи було відомо укладачам нашого джерела.

Нарешті, віднесення початку серйозного протистояння між галатами й Антіохом I, апогеєм якого стала т. зв. Слонова перемога останнього [Lucian. Zeux. 8–12], на 277 р. до н. е. суперечить нашим знанням про перебіг I Сирійської війни (275–272/271 рр. до н. е.). Згідно із загальноприйнятою інтерпретацією свідчень Павсанія в ході зазначеного конфлікту відбувся координаційний збій у задумі одночасного нападу на державу Птолемеїв з боку все того ж Антіоха I та його зятя — Магаса Киренського (Paus. I, 7, 1–3). Причину Антіохової неспроможності вступити у війну одночасно з Магасом більшість дослідників убачає в галатській загрозі, що зненацька виникла в малоазій-

ських володіннях Селевкідів. На мій погляд, у разі попередніх зіткнень з галатами, що на думку Є. Берзон могли відбутись іще в 277 р. до н. е., Антіох I, очевидно, під час планування нападу на державу Птолемеїв врахував би галатський чинник.

Отже, більш імовірним об'єктом збройної виправи Антіоха I, датованої 277 р. до н. е., були війська Північної ліги. Ворожою ж Селевкідам країною, на чий території, імовірно, відбувалися воєнні дії, з огляду на тодішню політичну географію Малої Азії, могла виступати Віфінія.

Jordan Iliev (*Sofia*)

**Echoes of Hellenistic Thrace: A Lost Inscription
(IGBulg., III/1: № 1114) and the Batkun Sanctuary**

Й. Ілієв (*Софія*)

**Відлуння елліністичної Фракії: Втрачений напис
(IGBulg., III/1: № 1114) і святилище Баткун**

In the lands of the ancient Thracians — tribal societies on the periphery of the classical world — some very interesting written documents from the Hellenistic Age are discovered. Their value is extremely higher in the so-called ‘Inland Thrace’, i.e. the territories remote from the richer in epigraphic materials Greek colonies on the Thracian coasts. One such case is discussed in the following lines (IGBulg., III/1: № 1114).

It is known that this inscription originated in Batkun, but before the mid-nineteenth century it was already transferred to Pazardzhik, the nearest administrative center at that time. Originally it was situated at the entrance of the old Turkish cemetery in the town; later was spotted in Pasha Mosque courtyard, after which it was lost and nothing more is known about this monument. Four transcripts are known (see Figure 1); on the basis of their information, part of the text is recovered:

„[...] be it resolved by the citizens that a monument be erected for him and his brothers in the sanctuary of Apollo, and that they should be crowned at every public festival [...]“.

Paleographically the inscription is usually dated to 350–250 BC. It provides the following certain information:

- this is an honorific decree, issued by a self-governing community of citizens (πολίταις);
- honored are a person and his brothers, whose names and social status are unknown;
- the monument (τελαμών) was placed in a sanctuary of Apollo, where periodically a public festival (πανήγυρις) was held.

The city that issued the decree is not known. The formula 'be it resolved by the citizens' (δεδοχθαι τοῖς πολίταις), without reference to the identity of the community, is rare and occurs only in one other inscription from Thrace (I. Aeg. Thrace E451, from Loutra — Saraya, dated to 250–200 BC).

Proposed are the following hypotheses about the identification of this enigmatic city: a nearby city (unknown from other sources), Philippopolis (Plovdiv), the so-called Pistiros (near Vetren), or Apollonia (Sozopol). It may be suggested that this city was one of the Macedonian colonies in Thrace, without it being possible to assert anything more than that.

Particularly interesting is the indicated origin of this inscription from Batkun. If one judges by the published written materials, in the 1st — 3rd centuries AD the Batkun sanctuary must have been of special importance for the Thracians, and it was maybe the largest in the Roman province of Thrace. This alone makes the absence of pre-Roman materials seems strange, although can be explained by the extremely limited — both in terms of area covered and in time duration — archaeological investigations. It's not sure whether the inscription itself comes from the sanctuary, but such an assumption is quite possible, because it was not reused, but in the 19th century was preserved in its authentic form.

The Batkun sanctuary is usually attributed to Asclepius; however, serious doubts against such an attribution raises the fact (observed by D. Tsontchev) that 182 of the 301 votive monuments were dedicated to the Thracian horseman.

So, there was hardly any other more suitable place in the area for a periodic public festival in honor of Apollo than the Batkun

sanctuary. It seems that originally a local Thracian deity was worshipped here. In the Hellenistic era, its main characteristics overlapped with Apollo, and so the reference in the decree can be explained. Already in the Roman Age the most numerous were the dedications to the Thracian horseman, Asclepius, and the health-bearing deities.

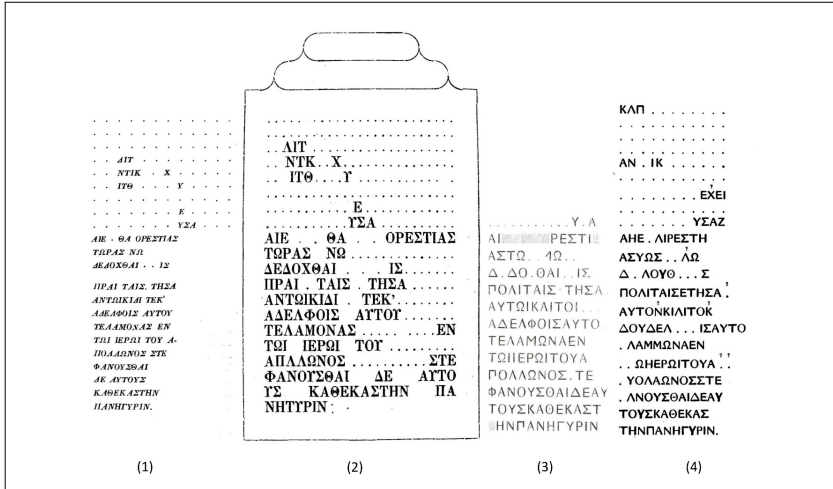

Figure 1. Transcripts of the inscription, published by:
 (1) Georgios Tsoukalas (1851), (2) Stefan Zahariev (1870),
 (3) Albert Dumont (1871) and (4) Wilhelm von Christ (1875).

С. Д. Литовченко (Харків)
Мітрідат, сатрап Вірменії (Plb. 25.2.11)

Sergiy D. Lytovchenko (Kharkiv)
Mithridates, the Satrap of Armenia (Plb. 25.2.11)

Безпосередньо історія Малої Вірменії майже ніколи не привертала особливої уваги сучасних дослідників, що не відповідає помітному впливу, яке іноді мало це невелике державне утворення на міжнародні відносини в малоазійському регіоні в період II–I ст. до н. е. Тому майже за повної відсутності спеціальних досліджень ми маємо велику кількість згадок про Малу Вірменію в роботах сучасних науковців, більшість з яких намагалася створити власну реконструкцію подій. Це, зрозуміло, призвело до виникнення безлічі контраверсійних гіпотез, які ще більше заплутують історію міжнародних відносин Малої Азії. До таких моментів, безумовно, можна віднести й участь вірменського «сатрапа» Мітрідата в загальномалоазійському конфлікті 182–179 рр. до н. е.

За повідомленням Полібія, союзником понтійського царя Фарнака, який невдало протистояв пергамо-віфіно-каппадокійський коаліції, був «Мітрідат, сатрап Вірменії». В уривку ім'я Мітрідат згадано двічі, спочатку відразу після імені Фарнака без доповнень (Plb. 25.2.3), а потім наприкінці розповіді, з окремими умовами та вказівкою на територію та статус (Plb. 25.2.11). Більш ніж за сто років досліджень було запропоновано кілька варіантів пояснення цього повідомлення: в уривку йдеться про дві різні особи (перший Мітрідат — брат Фарнака, другий — вірменський сатрап); Мітрідат був тільки один, а саме брат Фарнака; Мітрідат був один, але це вірменський сатрап; Мітрідат

Полібія — це той Мітрідат, який був племінником/онуком Антіоха III Мегаса; Мітрідат — зведений брат Арташеса I, володаря Великої Вірменії. Нема також однастайності щодо визначення країни, якою володів Мітрідат, це мала бути або Мала Вірменія, або Софена. Існують варіанти статусу Мітрідата: його вважають або підданим Фарнака I Понтійського, або Арташеса I Вірменського, або навіть Селевкідів. Зрозуміло, що за таких обставин упевнена реконструкція подій майже неможлива, що призводить до радикальних висновків, наприклад, про те, що Мала Вірменія завжди була частиною Понтійського царства. Проте, на нашу думку, стан джерел все ж таки дозволяє встановити статус та належність володінь Мітрідата.

Особливості тексту Полібія свідчать про те, що ми маємо справу не з цитуванням угоди, а тільки з доволі вільним переказом. Тому можна вважати, що в джерелі згадується тільки один Мітрідат, саме сатрап Вірменії. Цей Мітрідат не міг бути володарем вірменського царства Софена через те, що нам відомий софенський цар Заріадр, тому неможливо пояснити, чому Мітрідат втратив царський титул. Найбільш складною є проблема статусу Мітрідата, тому що титул «сатрап» обґрунтовано сприймається дослідниками як ознака залежності. Однак ми не можемо бути впевнені, що Полібій точно передав справжній титул Мітрідата. Наприклад, у тому ж уривку Полібій не називає царем Арташеса I, хоча він мав цей титул. З другого боку, Мітрідат за умовами договору виступає як повністю незалежний правитель, який укладає міжнародні угоди, має власну скарбницю та фінансові зобов'язання, контролює значні військові сили. Але правителі Малої Вірменії не мали титулу «цар» аж до середини I ст. до н. е. — ситуація не дивна для Малої Азії. Вірогідно, саме про це говорив Страбон, коли визначав, що Малою Вірменією завжди керували династи (Strabo, 12, 3, 28). Однак титул «династ» був у тексті Полібія застосований для позначення інших правителів, які також були згадані в тексті угоди, але не брали безпосередньої участі у війні, з-поміж них і Арташес I. Тому, на нашу думку, Полібій або його джерело були ви-

мушені використати титул «сатрап». Але вибір саме цього рідкісного терміну, був викликаний не тим, що він мав відтінок підлеглості, а тим що в цьому регіоні та в цей час цей титул вважався спадковим та не свідчив про залежність, про що говорить двомовний напис, знайдений біля Агача-Кале. Маловірогідно, але можна навіть припустити, що Мітрідат міг насправді носити титул «сатрап», але це було не ознакою його залежного становища, а даниною традиції, яка мала коріння у далекому ахеменідському минулому регіону.

Aristea Papastathopoulou (*Lamia, Greece*),
Oleh Vus (*Lviv, Ukraine*)

**Pisidian Termessos: “Tomb of Alcetas” in the context
of the First War of the Diadochi (321–319 BC)**

А. Папастатопулу (*Ламія, Греція*), **О. В. Вус** (*Львів*)

**Пісідійський Термесос: «Гробниця Алкета»
в контексті Першої війни Діадохів (321–319 рр. до н.е.)**

“Warlike Termessos — the sleeping giant of Pisidia”

Peter Thonemann

30 km northwest of the center of modern Antalya, the monumental ruins of the ancient city of Termessos have been preserved¹. Its majestic temples (Artemis, Zeus, Hera), theater, Hadrian’s Gate, cisterns and rock necropolises are located at an altitude of 1050 m, in the forests between the ridges of the Lycian Taurus. Termessos was one of the 13 cities of the historical region of Pisidia (Strabo, XII, VII, 2). The city flourished thanks to the industriousness of the population, which produced huge quantities of olive oil for export.

Termessos often fell into the sphere of interests of the conquerors who came to conquer the region — the Hittites, Lydians, Persians, and Macedonians. The city was saved only by its inaccessibility, monumental walls, and the courage of the defenders. In 333 BC even Alexander the Great was unable to capture Termessos, and left to conquer the Pisidian city of Sagalassos (Arrian., *Anab.*, I, 27–28). But just 14 years later, the war reminded itself again.

¹ Antalya Province, Türkiye.

The most interesting monument of this war (the First War of the Diadochi) is located in the western necropolis of Termessos. It is an artificially expanded grotto under a steep cliff. High on the western wall of the grotto is a relief image of a horseman (Photo 1). Various objects and volumes are carved into the northern wall. This monument is known as the “Tomb of Alcetas”.

Both walls meet at right angles. The grotto is open from the east and south. The main element of the northern wall is a sarcophagus in the form of a funeral bed (Photo 2). Beautiful decorative elements accurately replicate the forms of wooden furniture characteristic of Macedonian tombs of the IV century BC. The “legs” with graceful palmettes and volutes attract attention. The “back” of the box is designed in the form of a wickerwork between two pilasters. The pilasters support a profiled entablature, forming a canopy. In the pediment above the sarcophagus there is a depiction of a martial eagle with a writhing snake in its paws.

To the right of the entrance there are several niches and vessels for gifts and sacrifices. Perhaps this is a stylized table for bowls (κυλικεῖον), and bowls for ablution (περιρραντήριον). They were complemented by the head of a lion, the bust of a bearded man and two small relief figures (nymphs?). Perhaps these sculptural elements are repetitions of toreutics objects in stone. On the other side, behind the sarcophagus, there is an ostoteca with an image of a false door.

In ancient times, the grotto was partially closed. Inside it we found a drum from a marble column and a capital. These are probably the remains of the wall that blocked the grotto between the sarcophagus and the ostoteca. It was the closed part of the grotto that was the true tomb, a burial chamber for storing remains. The interior of the grotto shows almost exact similarities with Macedonian tombs of the IV century BC. The cult of worship of the hero Alcetas is evidenced by the image of an eagle, destroying a snake. Probably, rituals were periodically performed here in memory of the commander.

The horseman's face on the western wall of the grotto has been destroyed. In our opinion, it bore a portrait resemblance to the deceased Alcetas. At the same time, the relief of the shell is clearly legible, reminiscent of typical Macedonian shells of that era. The torso of the figure galloping on a horse was turned towards the viewer. This horseman is one of the most recognizable images in Macedonian tombs of the IV century BC. It was a universal expression of heroism, understandable to all peoples of the Hellenistic world.

To the lower right of the rider there is an bas-relief, which constitutes a separate semantic unit. This is the military equipment of Alcetas: helmet, round Macedonian shield, sword and greaves. The helmet and shield are almost completely destroyed, but the hilt of the sword in the shape of an eagle's head is clearly visible. Here we see a typical tradition of folding warrior equipment (or its image) in the burial chambers of Macedonian tombs in the IV–III centuries BC.

Probably all the images in the "tomb of Alcetas" were created by Pisidian craftsmen from Termessos. After all, Alcetas himself was outlawed and sentenced to death by the Diadochi back in 321 BC in Triparadis (Diodor., XVIII, 37, 2). In 319 BC a bloody denouement ensued. Locked in Termessos after the defeat at the Battle of Cretopolis, the commander Alcetas decided to commit suicide in order not to be captured by his enemies. We can state that the wonderful reliefs of the "tomb of Alcetas" have become the eternal personification of his heroism, and an amazing monument of art of the peoples of the Hellenistic world.

Photo 1. Bas-relief depicting the Macedonian commander Alcetas in a rock grotto. ancient Termessos in Pisidia, 319 BC.

Photo by Authors.

Photo 2. Rock tomb of the Macedonian commander Alcetas at ancient Termessos in Pisidia, 319 BC. Photo by Authors.

А. І. Семибратьська (Харків)

Культ Деметри Малофорос у Мегарах та мегариді

Anastasiia Semybratska (Kharkiv)

The Cult of Demeter Malophoros in Megara and Megarida

Деметра є однією з п'яти богинь, які відносилися до жіночої половини олімпійського пантеону. Аналізуючи її образ та культ, слід зазначити, що вони існували як у загально грецькому варіанті, так і у мегарській версії даного божества.

Образ Деметри досить давній, оскільки вона була відома вже у II тис. д. н. е.

Слід зауважити, що основний теонім Деметри, згідно з лінгвістичними даними, є індоєвропейським і носить ахейське походження.

Крім основного імені богині, відомі ще такі епіклези: Хлоя, що означає «зелень», Карпофора — «дарителька плодів», Фесмофора — «законодавиця» та «Сіто — «хліб». Аналіз культових імен Деметри дозволяє нам судити про різноманітність її основних функцій.

Особливий інтерес у цьому випадку викликає ім'я Сіто, оскільки на Пілосі було знайдено табличку, написану системою лінійного листа Б, з текстом: «si-to-po-ti-ni-ja». Значення напису можна трактувати як Siton Potnia — «Володарка Сіто» або Sito Potnia — «Володарка хлібів».

Говорячи про територіальне походження та поширення образу цієї богині, слід зазначити, що крім основного центру шанування в Елевсині, були ще два інших. Зокрема це Парос і Антрон. Вірогідно, що зазначені центри виникли до з'єднання

Елевсіна з Афінами та перетворення старовинного елевсинського культу на загально афінський.

Окрім образу Деметри-Елевсінської у Греції мав місце і образ Деметри Малофорос, що сформувався в Мегарах. За межами Мегар та колоній ім'я Малофорос не фігурує. Найімовірніше, ця обставина дає можливість говорити, що образ Деметри-Малофорос це так званий місцевий «мегарський» варіант.

Для жителів Мегар образ Малофорос здавна мав особливе значення. Цікаво, що перша частина цього імені ймовірно походить від $\mu\tilde{\lambda}\lambda\omicron\nu$, яке використовувалось у таких значеннях як «вівця» або ж «плід, що росте на дереві». Семантична двоїстість цього слова дає, таким чином, можливості різних трактувань епіклези богині.

В Мегарах зберігалися споруди мікенської доби, які вважаються святилищами Деметри, так звані «мегарони». Ймовірно, ці святилища належали ще ахейцям. Дорійці стали використовувати їх для шанування свого божества. Очевидно, що у дорійців існував культ жіночого божества, яке сприяло родючості і це божество мало багато спільного з богинею Деметрою, що вплинуло на його ототожнення з нею.

З упевненістю можна стверджувати, що свого часу богиня Деметра була одним з найважливіших божеством Мегар.

Говорячи про мегарський культ, не можна не звернути увагу на те, що він в епоху колонізації, був перенесений до різних колоній. Це було пов'язано з тим, що жителі колоній не втрачали зв'язку з метрополією, переносили на нові землі як спосіб життя, традиції, так й особливості релігійних вірувань і культури. Культ Деметри Малофорос особливо зберігся у сицилійському полісі Селінунті. Мегари у другій половині VIII ст. до н. е. заснували колонію Мегари Гіблейські, яка вже стала прародителькою колонії Селінунт у другій половині VII ст. до н. е.

Під час розкопок Селінунта було детально досліджено святилище Малофорос. Як і в Мегарах, святилище розташоване за міською стіною і мало низку подібних рис. Унікальне значення має виявлений напис на стіні, який датується V ст. до н. е.,

зроблений на честь військової перемоги. Вдячні жителі міста згадували богів, яким вони завдячували перемогою. Серед них було ім'я Малофорос. Що особливо цікаво — ім'я Деметри не згадується.

Так, можна зробити висновок, що вихідці з Мегар зберегли переважно початковий варіант культу Малофорос, і тільки пізніші дослідники пов'язали його з культом Деметри. Так, можна припустити, що Малофорос мала ширші функції, будучи як покровителькою родючості, так і богинею-захисницею, яка ще має зв'язок зі світом мертвих. Це природно для культу родючості, у якому простежується природний зв'язок процесів народження — смерті.

Навіть розташування святилища, яке примикає до некрополю та зони Гекати та Зевса дає можливість встановити зв'язок культу Малофорос із заупокійним. Ймовірно, її зв'язок із потойбічним світом надавав їй, як і іншим хтонічним богам, особливу вагомість.

Очевидно, що пізніше на цей культ наклався культ Деметри, який приніс цьому образу риси класичної покровительки земної родючості.

Отже, сформувавшись як давнє місцеве божество родючості, і згодом, злившись з образом богині Деметри, образ Деметри Малофорос зберіг властиві їй риси, характерні для давньої місцевої складової.

М. В. Терещук (Київ)
Витоки боротьби за гегемонію
в давньогрецькій системі міжнародних відносин

Matvii Tereshchuk (Kyiv)
Origins of the Hegemonic Struggle
in the Ancient Greek International System

За висловом представника англійської школи міжнародно-політичних досліджень Адама Вотсона, однією з найголовніших особливостей міжнародних відносин античної Греції до македонського завоювання був стійкий антигегемонізм. Дослідник звертає увагу передусім на перманентне творення коаліцій грецьких полісів у відповідь на зростання силових ресурсів і владних амбіцій тих чи інших претендентів на панівне становище в Елладі, таких як Афіни, Спарта, Фіви. Ще одним аргументом виступає поява в системі середніх держав на кшталт Коринфа, які чинили опір зростанню кожного потенційного гегемона доктринальною засадою своєї зовнішньої політики.

З другого боку, давньогрецьку систему можна вважати антигегемоністською лише через крах усіх спроб встановлення універсальної імперії на кшталт Вавилонського царства, Риму чи держави інків, а не тому що в ній не існувало «суспільного запиту» на гегемонію. Спираючись на останню тези, антигегемонізм у чистому вигляді мав би характеризувати систему егалітарного типу, в якій відносини між акторами взагалі не мають тенденції до ієрархізації в напрямку виокремлення претендентів на гегемонію. Прикметно, що цьому визначенню найбільше відповідає якраз давньогрецька конфігурація між-

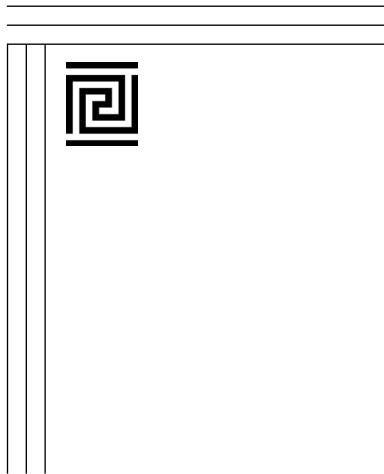
народних відносин, але докласичної доби. Тоді вирішальну роль відігравали спільність культурної традиції на протигагу варварам і взаємна повага до незалежного статусу корпорацій вільних громадян.

Лише греко-перські війни та їх наслідки стали підґрунтям для оформлення суперництва між провідними полісами і подальшого структурування системних взаємодій на його основі. Пояснити цей феномен можна за допомогою категорій аналізу видатного французького соціолога П'єра Бурдьє. Він розумів соціальні взаємодії як боротьбу акторів у визначених полях за визначені типи капіталу на основі постійного застосування практик, що є результатом матеріалізації їх *габітусів* — масивів колективного й індивідуального, історично набутого життєвого досвіду. Найважливішим у цій концептуалізації є те, що актори змушені приймати рішення не тільки відповідно до особливостей власного *габітуса*, а й беручи до уваги так звану *доксу* (*δόξα*), тобто ті ідейні установки, що в конкретному полі сприймаються як безальтернативна даність, як твердження, що не підлягають оскарженню і буквально винесені за рамки дискурсу.

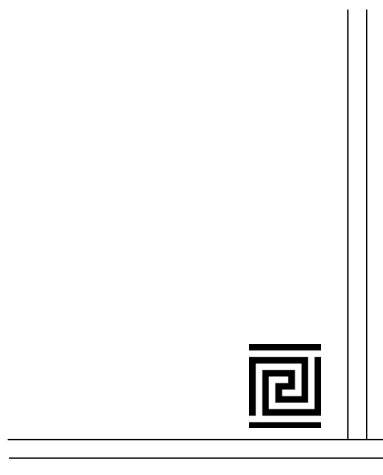
Вважатимемо, що такою *доксою* для давньогрецьких міжнародних відносин докласичного періоду і був антигегемонізм. Відтак вторгнення персів 492 р. до н. е. завдало «шокового удару» для Еллади як поля практики через банальну появу нового актора, що долучився до розподілу капіталів, послуговуючись достеменно відмінним, гегемоністським *габітусом*. Описана ситуація спричинила, за Бурдьє, *гістerezис* частини грецьких полісів, а саме усвідомлення ними кардинальних змін у підвалинах організації міжнародної системи і необхідності «винайдення» нових практик зовнішньої політики у відповідь на заміщення звичної докси гетеродоксальним конструктом, який відтворював продемонстровану Ахеменідами можливість і практичну доцільність встановлення гегемонії в Елладі. Більше того, вчення Бурдьє здатне пояснити і той факт, що Афіни і Спарта, на відміну від амбіцій персів, ставили

за мету не так досягнення імперського контролю над землями сторонніх акторів, як визнання ними першості військового командування і стабільне надходження союзницьких платежів (див. Diod. Sic., 12.2.1). Це не суперечить розумінню феномену *ars inveniendi*: творення навіть кардинально нових гегемоністських практик відбувалося тільки в межах *gabitusiv* акторів рекомбінацією елементів більш раннього досвіду, що відсилали до стійких особливостей міжнародно-політичного життя докласичної Греції, таких як позатериторіальна легітимація доволі відосблених спільнот-полісів.

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

В. Л. Гуменний (Львів)

**Ornamenta triumphalia Марка Ульпія Траяна Старшого
і провінція Сирія у добу Флавіїв**

Victor L. Humennyi (Lviv)

**Ornamenta triumphalia of Marcus Ulpius Traianus Maior
and the province of Syria in the Flavian Age**

У своєму «Панегірику Траяну» Пліній вказує, що батько другого імператора з династії Антонінів — Марк Ульпій Траян, отримав *ornamenta triumphalia* за підсумками своєї діяльності в Сирії (Plin., Panegyrg. 16, 1). Згадуються вони і в кількох написах (зокрема ILS, 8970). Утім, реконструкція причин, які дозволили Веспасіану так відзначити Траяна, залишається вкрай проблемною. Траян Старший належав до кола вихідців з провінційного середовища, які впродовж середини — другої половині I ст. н. е. змогли зробити досить яскраву політичну кар'єру. Однією зі сторінок останньої стали його намісництва над окремими східними провінціями Риму, зокрема, Сирією.

Коли у 72 р. н. е. закінчились повноваження Цезенія Пета, провінцію, імовірно (можливо, після Пета у провінції був ще один короткотривалий намісник), передали саме Ульпію Траяну Старшому. З 73/74 рр. і до 77/78 р. н. е. він був легатом Сирії (загалом реконструкція хронології намісництва Траяна залишається доволі проблематичною, і Г. Боверсок ґрунтовно проаналізував підходи та аргументації дослідників, які спираються здебільшого на епіграфічний матеріал). Л. Грегоратті, розвиваючи окремі тези Г. Боверсока та Е. Домброви, здійснив огляд діяльності Траяна Старшого на Сході та запропонував ло-

гічний, хоча подекуди схематичний опис активності намісника. На його думку, Траян виступав у ролі основного виконавця планів Веспасіана на Близькому Сході, які зводились до забезпечення римського військового та адміністративного контролю над прикордонними територіями. Веспасіан з огляду на свій досвід військових дій на Близькому Сході потребував людини, яка змогла би розширити систему комунікацій, що забезпечувала б як оперативну реакцію на події в регіоні, так і мобільність військових з'єднань. У районі середнього Євфрату необхідність контролю широких «безлюдних» (на думку Л. Грегоратті) територій змусила римлян розпочати інтенсивне будівництво доріг. Справді, наявні епіграфічні джерела фіксують появу нових шляхів комунікації в регіоні: про це свідчить текст стели з 76 р. н. е., розташованої в місці, де сходились кілька ключових доріг, які з'єднували Апамею з Пальмірою і Халкідою. Два інші написи походять з району Антіохії і засвідчують спроби покращити водні комунікації між центром провінції з Селевкією Піерією та річкою Оронт. Низка написів з суміжних територій також дозволяє нам простежити активність Траяна щодо трансформації систем комунікації в регіоні. Шлях, який поєднав Пальміру з Євфратом, імовірно, був споруджений у 75 р. н. е., але фіксується двома пальмірськими написами 76 та початку 80-х рр. I ст. н. е.

Практика надання *ornamenta triumphalia* у I ст. н. е. загалом дозволяє визнати переконливим припущення тієї групи дослідників, які пов'язують їхнє надання Траянові Старшому і перетворення в Сирії та на суміжних територіях, які відбувались у середині 70-х рр. I ст. н. е. Водночас інтерпретації безпосереднього впливу діяльності Траяна, зокрема і в більш тривалій перспективі, як видається, вимагають критичного переосмислення. Зокрема варто критично поглянути на тезу про те, що ці дороги мали би позначати східну межу Риму, яка досягала Середнього Євфрату і включала терени на Схід від Пальміри, які безпосередньо, найімовірніше, у цей час не перебували під управлінням римської адміністрації. Ще більш сумнівно виглядають тези

про позицію парфян, пасивність яких пояснюється зіткненням Пакора з аланами у Кавказькому регіоні. На нашу думку, надання *ornamenta triumphalia* Траяну Старшому відображало загальні тенденції використання цієї практики в римському політичному житті цього часу і мало радше символічний характер, натомість реальні зусилля намісника провінції та результати його діяльності потребують аналізу з урахуванням більш широкої перспективи римської політики в регіоні.

В. Ю. Лагодич (Львів)

**Місто Сирмій в оборонній структурі Римської імперії
в період 60–80 х рр. VI ст.**

Volodymyr J. Lahodych (Lviv)

**The city of Sirmium in the defensive structure of the Roman
Empire in the 60s-80s of the 6th cent.**

Із переходом Римської імперії до стратегії оборони вздовж Дунаю значення укріплених аванпостів на межі *barbaricum*'у кратно збільшилось. Ця тенденція посилювалась в епоху Домінату в III ст. та з постановням регіональних столиць тетрархів. Одним із центрів римського володарювання на східному березі Дунаю було місто Сирмій (суч. Сремська Митровиця, Сербія), засноване на місці поселення іллірійців у I ст. до н. е. Після адміністративних реформ Діоклетіана-Константина IV ст. поселення стало центром діоцезу Іллірик та провінції Паннонія II (Іл. 1).

Станом на V ст. Імперія вивела свої сили із Верхнього Подунав'я. Цьому сприяла відсутність інтересу автократорів до регіону, який став ареною бойових дій поміж варварами. Неоднозначне становище Сирмія на політичній мапі в цей період підтверджують дані Пріска Паннійського (Priscus, fr. 8), Касціодора (Cass. Chron., fr. 28, 31, 45) та Прокопія Кесарійського (Proc. Caes. Opera omnia, I, 2).

Сум'яття в курс *divide et impera* Константинополя внесла міграція до регіону Центрально-Східної Європи аварів. Станом на 568 р. кочовики виступили союзниками лангобардського короля Альбоїна (566–572/573). Терени, які займали анти та гепіди, зокрема і Сирмій, були обіцяні кочовикам (Men. Prot.,

fr. 12.1–2; Paul Diac. Hist. Lang. II, 7). Однак командир гепідів у місті Усібад перейшов під протекцію Імперії (Evagr. HE, I, 12). Завдяки рішенням Усібада, Сирмій став одним із найбільш віддалених аванпостів Імперії на Дунайському лімесі (Лл. 2). Зрештою, до міста було спрямовано гарнізон на чолі з командиром середнього рангу Воносом (Men. Prot., fr. 12.5–6). Адміністративно Сирмій було підпорядковано посадовцю в ранзі військового квестора (Nov. Iust. 41).

Імперська політика в регіоні сприяла висуненню територіальних претензій з боку аварського кагана Баяна I (562–602). Не досягнувши поступок з боку Константинополя, авари у 569 р. здійснили безуспішну спробу штурму поселення (Men. Prot., fr. 12.3–4). Невдача під Сирмієм звела дії аварів до серії набігів та підвела їх до укладення договору в 570 р. (Men. Prot., fr. 15.6).

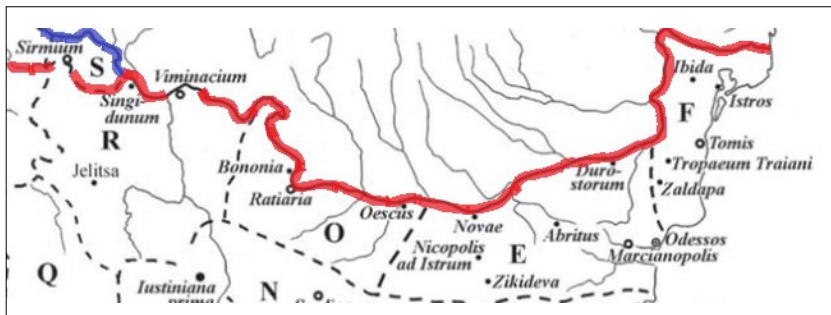
Подальша активізація номадів навколо поселення відбулась у 581 р. Менандр Протектор та Іоан Ефеський пов'язують поновлення конфлікту поміж сторонами винятково потребою Баяна зайняти Сирмій (Men. Prot., fr. 25.1–2; John Eph. HE VI, 30, 32). До цього часу кочовики були переконані в облозі портових поселень, а сам каган мав намір перекрити городянам доступ до провізії блокуванням підходів до міста. Зіткнувшись із браком воїнів та голодом серед оборонців, Тиберій II (578–582) наказав здати місто кочовикам за умови припинення бойових дій та надання містянам можливості вільно покинути зайняті кочовиками терени Іллірику (John Eph. HE VI, 32; Men Prot., fr. 27.3). Відтоді в ролі передових аванпостів Імперії на Дунайському лімесі виступають поселення Сингідун та Вімінакій Фракійського діоцезу (Theoph. Sim. I, IV).

Підсумовуючи, зауважимо, що Сирмій був переданий римським федератам у V ст. з огляду на стратегічні міркування щодо оборони Дунайського лімесу. Такий стан справ влаштував імперську дипломатію до 568 р. Із переходом міста до складу Імперії в ході війни аварів з гепідами Константинополь здійснив спроби перетворити Сирмій на центр володарювання у Іллірійському діоцезі. Ця обставина спровокувала війни Імперії з аварами протягом 568–570 рр. та в 581 р., внаслідок яких місто було передане номадам.

Іл. 1. Сирмій, зображений на «Пейтингеровій мапі»
(Секція V, Центральна Далмація).

Джерело: <https://www.tabula-putingermana.de>.

Іл. 2. Дунайський лімес у VI ст.

Червоним позначено умовну лінію фортифікацій Імперії до передання Сирмію в 568 р., синім — територіальні зміни, пов'язані з рішенням Усїбада. Джерело: semanticsscholar.org.

Б. В. Ластов'як (Дрогобич)

Ритуал обожнення римських імператорів

Bohdan V. Lastovyak (Drohobych)

The ritual of deification of the Roman Emperors

Ритуали мають важливе значення в житті кожного суспільства. Вони сприяють об'єднанню цього суспільства, формують у людей відчуття належності до однієї общини. Це виразно проявляється в релігійних ритуалах. Яскравим прикладом для підтвердження попередньої тези є ритуал обожнення римських імператорів. Проблема деїфікації в добу античності належить до однієї з найбільш дискусійних в історіографії. Чи обожнення стосувалося лише померлих, чи можна говорити і про обожнення ще живих людей? Звичайно, ритуал обожнення є важливим аспектом проблеми деїфікації. Важливість дослідження ритуалу обожнення римських імператорів зумовлена тим, що наявні джерела дають можливість дійти щодо цього питання обґрунтованих висновків. Етапи цього ритуалу, за Паулем Цанкером, визначаються так: публічна агонія в імператорському палаці, продовження церемонії на *Forum Romanum* з поховальною процесією, *laudation* спадкоємця імператорської влади, поховальна процесія з Форуму на Марсове Поле і нарешті кремація, під час якої тіло померлого імператора (або його образ у формі ляльки) відносився на небо. Перший етап цієї церемонії описав Геродіан (Herodian., 4.2), причому деякі дослідники ставляться до цього опису скептично, інші ж, навпаки, вважають можливим розглядати його як достовірний. Наступні етапи ритуалу можуть бути відтворені як за свідченням античних істориків, того ж Геродіана, Діона Кассія та ін., так і завдяки да-

ним археології, нумізматичним джерелам, витворам мистецтва та ін. Нумізматичні джерела, зокрема, зображають поховальне вогнище деяких імператорів.

Потрібно наголосити на тому, що окремі елементи ритуалу обожнення імператора залишаються на сьогодні невідомими. Зокрема, ми достеменно не знаємо, якою саме дорогою рухалася траурна процесія з тілом померлого імператора. Тому дослідники в деяких моментах змушені вдаватися до побудови гіпотез, які не мають під собою достатнього обґрунтування. Однак у цілому ритуал обожнення Римського імператора дозволяє зробити певні висновки. Один з них полягає в тому, що римська держава прагнула об'єднати численні народи, які проживали на її території. Для цього було обрано один з найбільш дієвих інструментів — релігію. Ритуал обожнення імператора був важливим етапом формування культу імператора. Отже, ідеться про формування культу, який міг би об'єднати всіх мешканців Римської імперії. Проте ця ідея не була реалізована через опір представників деяких релігій, зокрема іудеїв та християн.

О. М. Петречко (Дрогобич)
Організаторські здібності Катіліни

Oleh M. Petrechko (Drohobych)
Catiline's organizational skills

Успіх будь-якої змови залежить від низки чинників. Одним з найважливіших є організаторські здібності лідерів змови. Адже недостатньо констатувати наявність у суспільстві великої групи людей, невдоволених наявними політичними реаліями. Окрім того, що потенційних прихильників потрібно виявити, сформулювати для них привабливу програму діяльності, таємно залучити їх до реалізації цієї програми, потрібно ще й забезпечити єдність змовників аж до моменту реалізації заявлених цілей. Для Катіліни, окрім іншого, ситуація ускладнювалася ще й тою обставиною, що склад його потенційних прихильників був досить неоднорідним. Свідчення Цицерона, який виділяє шість категорій учасників змови (Cic. Catil., 2, 18–22), за всіх застереженнях щодо його об'єктивності як безпосереднього учасника зазначених подій, у цілому відображають проблему, перед якою стояв Катіліна. Загалом, організаторам змови вдалося цю проблему розв'язати і, як засвідчує Саллюстій, попри обіцяну сенатом грошову винагороду (Sal. Cat., 30, 6), прихильники Катіліни залишилися вірними спільній справі. У розв'язанні проблем, які постали перед організаторами змови, Катіліна проявив неабияку кмітливість. Зокрема, для забезпечення єдності своїх прихильників, він використав присягу як один з атрибутів релігійного ритуалу. Ворожа Катіліні антична історіографія говорить про цю присягу вкрай негативно. Саллюстій описує ритуал присяги в контексті

вживання людської крові, змішаної з вином (Sal. Cat., 22, 1–2). Однак розповіді пізніших істориків додають ще менш привабливі деталі проведеного змовниками ритуалу. Флор також звинувачує їх у використанні для пиття під час ритуалу присяги крові, але не згадує, що ця кров була розбавлена вином (Flor. Erit., 2, 12, 1.4). Плутарх, як і попередні автори, згадує присягу змовників, але зазначає, що вона супроводжувалася принесенням людської жертви та споживанням її плоті (Plut. Cic., 10.3). Згодом з'являється ще більш неймовірна версія подій. За Діоном Кассієм, Катіліна нібито змусив найвидатніших і наймогутніших своїх прихильників, зокрема консула Антонія, дати жахливу присягу: він приніс у жертву хлопчика, а після присяги над його життєво важливими органами він разом з іншими учасниками змови спожив жертвне тіло як їжу (Cass. Dio, 37, 30, 3). Однак Цицерон, який з усіх античних авторів повинен би ставитися до Катіліни найбільш вороже, зовсім про це не згадує, хоча такі негативні деталі про Катіліну були б йому на користь. Єдиний сучасник змови Катіліни, який говорить про людські жертви, Саллюстій, не впевнений у своїй версії. З огляду на це можна припустити, що під час присяги не відбулося жодного використання жертвовної крові чи тіла й Цицерон не бачив жодної користі у використанні такої інформації. Хоча змова, зрештою, завершилася невдало, Катіліна продемонстрував високі організаторські здібності і, використовуючи всі доступні йому методи, зумів зберегти єдність своїх прихильників на всіх етапах реалізації намічених планів.

А. М. Токарев (Харків)

***Calones* та *caculae* у римському республіканському легіоні**

Andrii M. Tokarev (Kharkiv)

***Calones* and *caculae* in the Roman Republican Legion**

Попри велику кількість наукових статей і монографій, присвячених римській армії, на сьогодні практично не приділено жодної уваги ролі та місцю в легіоні прислуги солдатів. Тільки з 2000-х рр. почали з'являтися окремі статті, що аналізують цю проблему.

У джерелах подібних персонажів називають абсолютно по-різному: *calones*, *caculae*, *clavatores* (палиценосці), *pueri* (раби), *agasones* (конюхи), *muliones* (погоничі мулів), *asciti* (найманці), *cararii* (візничі), *galearii* (обозні). Очевидно, *calones* і *caculae* були загальною назвою для всіх, а інші дефініції лише означали їхню сферу діяльності.

Calones, як і *caculae*, за словами Павла Діакона, — це раби воїнів, прозвані так тому, що носили дрова, які в архаїчній латинській мові називалися *cala*. Насправді етимологія цих термінів не відома. Можливо, що ці простонародні слова запозичили римські солдати у греків та етрусків. Приблизний переклад — «дров'яні» та «негідні» — вказує на презирливий відтінок, яким забарвлювалися ці прізвиська в солдатському середовищі. При цьому слід зазначити, що *caculae* більш архаїчне слово, яке в III ст. до н. е. вже фактично не вживали (навіть у цей час його використовував лише Плавт), а на зміну йому, можливо, приходять термін *calones* (колони), який надалі застосовували протягом багатьох століть.

Попри повідомлення стародавніх авторів про те, що працю цих людей використовували для заготівлі дров, їхня точна роль неясна. Можна припустити, що спочатку римські воїни, особливо кавалеристи, як *domini*, йдучи в похід, брали приватних рабів із собою. Цілком імовірно, що в ранні часи вони були озброєні палицями для захисту господарів, звідки походить одне з їхніх прізвиськ *clavatores* (палиценосці). Пізніше вони були беззбройними і в критичних ситуаціях билися за допомогою підбраного каменя та гілок. І лише після реформи Гая Марія, коли колони з приватних були перетворені на державних рабів, приписаних до окремих легіонів, їм поступово почали давати легку зброю. Однак ще за часів Юлія Цезаря колони могли часто боротися голими руками. Тепер, щоправда, вони стали відрізнятися від особистих слуг — рабів або вільновідпущеників, яких офіцери зазвичай брали з собою в похід.

До їхніх обов'язків під час переходів належали супровід обозу й догляд за ним. У таборі вони робили найрізноманітніші справи: заготовляли дрова, займалися кашкетуванням, поставали воду, дбали про упряжних тварин та робили багато інших справ.

Кількість слуг в армії складно піддається обліку, тому що джерела згадують про них лише побіжно. Проте, без сумніву, це число було значним. Наприклад, Валерій Анціат повідомляє, що в битві при Араузіоні в 105 р. до н. е. кимври та тевтони розгромили римську армію. За його словами, цього дня загинуло 80 000 воїнів і ще 40 000 обозників, слуг, маркітантів та жінок, які перебували в таборі. Корнелій Тацит, розповідаючи про просування в напрямку Риму «германських» легіонів Вітелія на початку 69 р. н. е., повідомляє, що в армії налічувалося 60 000 солдатів і ще більше військової прислуги та обозних рабів. Навіть якщо засумніватися в цих цифрах, все одно колонів було дуже багато. Деякі сучасні вчені вважають, що кількість легіонерів та обозних рабів становила один до чотирьох, тобто на легіон з 4 800 солдатів припадало 1 200 колонів.

Уважають, що в республіканські часи вербування колонів відбувалося після прийняття окремого рішення сенату разом з сенатусконсультом з набору легіонів.

Військова роль колонів є предметом живої дискусії. Частина сучасних учених, слідом за античними авторами, які щодо них використовують такі слова, як *turbo* та *multitudo*, вважає роль легіонної прислуги незначною. Інша частина, на нашу думку, справедливо, наголошує на важливості використання *calones* у війнах. Вони нерідко брали безпосередню участь у військових діях, і в окремих випадках їхнє втручання докорінно впливало на результат битви.

А. Л. Янко (Полтава)

Ким були повстанці у Волатеррах?

Andrii L. Yanko (Poltava)

Who were the rebels in Volaterrae?

Питання, яке стоїть у заголовку, лише на перший погляд просте. Незважаючи на кілька писемних пам'яток античної традиції, де згадано Волатерри (лат. Volaterrae, етр. Velaθri, іт. Volterra) під час облоги цього міста військами Л. К. Сулли протягом 81–79 рр. до н. е. (Ціцерон (Rosc. Am. 20, 105) називає табір під Волатеррами табором Л. Сулли), автори не надто точно вказували склад обложених. Лише Страбон згадував не тільки проскрибованих, а й етрусків, тобто безпосередньо волатерранців. Вони фігурують у нього як τινὲς τῶν Τυρρηνῶν (деякі з тирренів) (Strab., V, 2, 6, С. 223). Таких «деяких», як писав Страбон, набралось τέτταρα τάγματα тобто «чотири легіони». Хоча це й не точна цифра, але кількість досить велика. Хто ж були ці люди, яким було їхнє соціальне «обличчя»?

Нам на допомогу можуть прийти Ж. Ергон та В. Харріс, які припускали, що відомий псевдоаристотелівський анекдот про тирренське місто Енарія (Ойнарея) під найвищою в Італії горою, де кожного року змінювалися на найвищих посадах відпущеники, сповіщає не про охоплені повстанням колишніх рабів 265 р. до н. е. Вольсінії, а про більш близькі до узбережжя, а тому й краще відомі грекам Волатерри. Певним підтвердженням такої соціальної картини, коли вільновідпущеники підвищували свій соціальний статус, можуть слугувати етруські написи, де фігурують особи, позначені не лише власним іменем

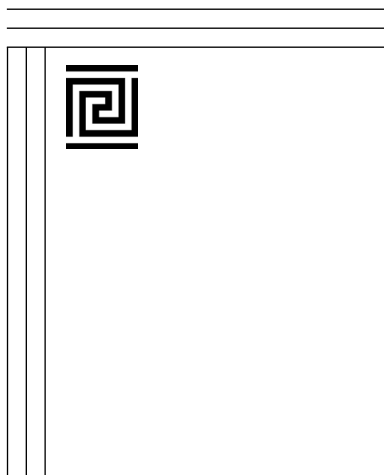
та власним і гентильним іменем патрона, а ще й соціальним терміном *lautni*. Написи з таким соціальним маркером були поширені здебільшого в Північній Етрурії у IV–I ст. до н. е. (нараховують приблизно 175 написів), особливо широко представлені вони в Клузії, Кортоні, Перузії та Волатеррах. Латино-етруські білінгви з Клузія та Перузії демонструють, що *lautni* = *libertus* (вільновідпущеник) (ET Cl 1.219; Pe 1.211).

Особливу увагу привертає напис із Волатерр: *ta. suti.²mucetiś. :³cneunaś. ⁴lautuniś* (ET Vt 1.45). Епітафію позначено як недатовану, проте її відносна довжина, наявність не лише імен, зв'язний характер та повноголосся в терміні *lautuniś* свідчать, що перед нами напис V–IV ст. до н. е. Слово *suti* (більш поширений варіант *śuθi*) має значення «могила, гробниця», відповідно перекладаємо «Це могила Мукетія Кневни відпущеника». Цей напис відомий давно і розібраний ще Ж. Ергоном, який припустив, що ім'я цього відпущеника Мукетій (Моgetій) має кельтське походження, було надзвичайно поширене, як він пише, «в усіх трьох Галліях» і пов'язане навіть з латинською назвою нинішнього німецького міста Майнц — *Mogontiacum* у значенні «великий».

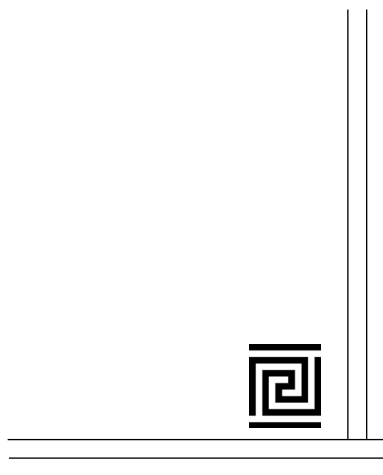
Якщо ранні контакти і міграції могли бути пов'язані з торговельними операціями і переселенням в етруські міста представників кельтської верхівки, то пізніші написи з кельтськими іменами, що супроводжуються терміном *lautni*, можуть говорити як про обернених на рабів захоплених полонених, так і про залучення до етруських громад нових громадян, майбутніх воїнів під час особливих обрядів, що отримали назву *leges sacratae* (священні закони). Можливо, в етруських написах цей «закон» зберігся у вигляді обряду *leθamsul*, що відомий нам за написом із Капуї (ET TC 12, 19). Інший, а може подібний до цього ритуал усиновлення громадою нових членів, залишився ще з родоплемінних часів. Діодор Сицилійський, розповідаючи про усиновлення Герою Геракла і підкреслюючи, що такий обряд існував у варварів у його час, писав, що ті імітували пологи богині, покровительки їхньої громади, новими родичами (Diod. Sic., IV, 39, 2). Промовистим є те, що саме з Волатерр походить бронзове люстерко III ст. до н. е., де показано, як *uni* (етруська Гера) годує грудьми дорослого *hercle* (Геракла).

Отже, вільновідпущеники в Етрурії могли підвищити свій соціальний статус не лише через повстання чи під час релігійних церемоній, а й завдяки політиці місцевих еліт, які намагалися різними способами поповнювати військові контингенти своїх міст, зокрема й колишніми рабами, з-поміж яких були також галли, відомі своєю войовничістю.

ПРОБЛЕМИ
КЛАСИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Є. О. Величко (*Kyiv*)

Прикраси в дитячих поховальних практиках I — II ст. н. е.

Evgenia Velychko (*Kyiv*)

Jewellery in Child Mortuary Practices
of the 1st – 2nd centuries CE

Усе більше усвідомлення археологами важливості та ролі дітей у суспільствах минулого спричинило появу за останні кілька десятиліть низки публікацій, присвячених «помітності» дітей в археології та навіть виокремлення напряму «дитячої археології». Причина, через яку діти протягом багатьох років залишалися поза увагою, безсумнівно, була зумовлена відносно невеликою кількістю дитячих поховань як таких, що є загальною тенденцією для стародавніх суспільств. Вона помітна і в причорноморських пам'ятках, де зафіксована кількість дитячих поховань не завжди відповідає оцінкам рівня дитячої смертності в давнину, що, як вважають, становила 34–40 % для дітей віком до 10 років.

Видимість дитячих поховань в археологічному матеріалі істотно варіюється в часі та просторі, що могло бути зумовлено зміною соціальних умов та, очевидно, зміною ставлення до самого дитинства як такого. Період I — II ст. н. е. був обраний для дослідження не випадково, адже саме для цього часу характерна значна «помітність» дитячих поховань, пов'язана з різними причинами соціального, економічного та політичного характеру.

Висока кількість перинатальних і дитячих смертей у давнину, яка часто різко контрастує з відносною нестачею археологічних даних, дозволяє припустити, що такі діти, очевидно, не от-

римували формального поховання і їхні останки були віддані землі в інший спосіб, який зараз неможливо виявити.

Інша похоронна традиція, яка трапляється в причорноморських пам'ятках, — поховання дітей за тим самим ритуалом, що й дорослих. Їх зазвичай супроводжує аналогічний «дорослим» похованням інвентар, який не поступається розмаїттю. Можна припустити, що ця традиція могла бути зумовлена релігійними уявленнями, за якими душа дитини сприймалася так само, як і душа дорослого, і вимагала таких самих поховальних практик.

Серед супроводу, що часто фіксується в дитячих похованнях, виявлено різні види скляного та глиняного посуду, амулети, астрагали, предмети побуту, теракотові статуетки, монети і прикраси — намистини з різних матеріалів (які, можливо, є другою за поширеністю знахідкою в дитячих похованнях після кераміки) та металеві прикраси (гривни, браслети, персні тощо). У різних кількостях та варіантах, виготовлені з дорогоцінних або недорогоцінних матеріалів, вони трапляються як у грецьких, так і у варварських похованнях, у деяких випадках виконуючи роль амулетів-оберегів (намиста та підвіски різних форм), а в деяких — демонструючи багатство і статус родини похованої дитини (це стосується передусім виробів із дорогоцінних металів). Були навіть види прикрас, які не знаходили в дорослих похованнях і які можна розцінювати як суто дитячі (характерні типи елементів шийних прикрас, персні з написом “χάρα” тощо). Часто трапляються дорослі прикраси, що були перероблені в дитячі: наприклад, браслети, частина яких була відламана, а форма змінена під дитячу ручку.

Інколи в ролі супроводу використовували прикраси, що, поза сумнівом, були завеликі для дитини і, вочевидь, призначалися для дорослого. Водночас їх було навмисно покладено в дитяче поховання, можливо, через те, що вони використовувалися радше через їх символічне, а не практичне значення, яке могло полягати в демонстрації достатку й соціального становища родини.

Поширення подібних практик як у грецьких, так і у варварських пам'ятках наводить на думку, що громади поділяли ідею про те, що смерть дітей слід сприймати як втрату для всієї спільноти, оскільки ці смерті позбавляли її майбутніх цінних членів суспільства.

С. В. Д'ячков (Харків)
«Ісіда» з херсонеської «казарми»

Serhiy V. Dyachkov (Kharkiv)
«Isis» from the Chersonese «barracks»

Упродовж 1993–1998 рр. експедиція Харківського державного університету вела розкопки так званої «казарми» — комплексу споруд загальною площею понад 500 кв. м, розташованих у портовому районі Херсонеського городища біля XVI куртини оборонних стін. Будівельна історія «казарми» охоплює період з IV ст. до н. е. до XII ст. н. е., тобто більше 1 500 років. Так сталося, що цей об'єкт ніколи не був казармою, тому назва умовна й виникла завдяки припущенню Е. Гриневича. У перші століття н. е. на території «казарми» виник та успішно функціонував великий виробничо-господарський та житловий комплекс. Серед матеріалів розкопок 1994 р. особливе місце належить статуї жіночої фігури, яку було знайдено під час демонтажу південно-західної стіни середньовічного приміщення 36-в. Кладка цієї стіни містила багато деталей вторинного використання зі споруд попередніх періодів будівельної історії «казарми». Вся поверхня статуї була покрита глиною, яку використовували як сполучний розчин кладки стіни. Матеріал, витягнутий із забутування та ґрунтової основи залишків стіни, в більшості випадків датується римським часом.

Скульптура виготовлена з місцевого світло-жовтого сарматського вапняку та має численні ушкодження. Висота скульптури, що збереглася, становить 0,47 м, ширина 0,22 м (Іл. 1 А). Жіноча фігура зображена у повний зріст. Голова та руки відсутні. Шия та голова кріпилися до тулуба за допомогою металевих стриж-

ня, отвір для якого розташований у верхній частині скульптури (діаметр 10 мм; глибина 25 мм). Тип жіночої фігури широко відомий в елліністично-римському світі. Поза спокійна, розслаблена. Тіло спирається на праву ногу, ліва зігнута в коліні. Очевидно, лівою рукою жінка спирається на колону. Жінка одягнена в хітон та недбало накинутий гіматій, який численними складками вкриває нижню половину фігури (Іл. 1 С). У складках плаща збереглися сліди рожевої та червоної фарби. Задня частина скульптури заглажена і, очевидно, не пропонувалася для огляду. Статуя має плоску основу, що призначалася для встановлення у ніші. На користь цього припущення говорить отвір, зроблений дещо вище за поперек у задній площині статуї, мабуть, для кріплення в ніші (Іл. 1 В).

Статуя, очевидно, є роботою херсонеського скульптора. На це вказує умовність драпування жіночого одягу, характерна для робіт місцевих майстрів у римські часи. Досить умовно визначена торочка плаща та передня частина ніг (мабуть, у сандаліях).

На цій ділянці «казарми» були знайдені численні залишки поліхромної штукатурки, уламки вапнякового антаблементу, а також канельована вапнякова колона з базою (0,46 м x 0,12 м). З певним ступенем ймовірності можна припустити, що статуя належить Ісіді-Фортуні, яка була встановлена в домашньому святилищі.

Зображення богині авторства місцевого скульптора багато в чому збігається з описом Ісиди, яка примарилася Апулею: «... найбільше вразив мене плащ, ... перекинутий з правого стегна на ліве плече, він огортав її тіло і спадав густими складками, а краї були обшиті торочками» (Apul. Metamorph. XI. 3).

Синкретичний культ Ісиди, шанованої богині греко-єгипетського пантеону, поширився в Північному Причорномор'ї в перші століття н. е. В Херсонесі Таврійському зафіксовано більше десяти свідчень існування культу Ісиди, яку особливо шанували в приморських містах як покровительку торговців і моряків.

Залишки святилища культу Ісіди дають можливість одержати додаткову інформацію про мешканців «казарми» в римські часи. Як показують дослідження, тут жили люди доволі заможні. Про це свідчать архітектурні деталі й залишки добротних споруд, а також багатой і різноманітної столової кераміки імпортного виробництва. Хтось із мешканців «казарми» носив перстень з гемою Афродіти, а також витончені мініатюрні підвіски з єгипетської пасти із зображенням Кібели на троні. «Казарма» розташована поряд із цитаделлю, де містився римський гарнізон. Можливо, місцеві мешканці належали до осіб, які супроводжували римських легіонерів (торговці та лихварі, ремісники, лібертини та конкубіни, раби та ін.).

Іл. 1 А, В, С. «Ісіда» (?) з херсонеської «казарми»
(фото С. Д'ячкова).

Illus. 1 A, B, C. «Isis»(?) from the Chersonese «barracks»
(photo by S. Dyachkov).

Viktoriia V. Kotenko (*Kyiv*)

**Hellenistic Pottery from Myrmekion in the Collection
of the National Museum in Warsaw (main types and chronology)¹**

В. В. Котенко (*Kuiv*)

**Елліністична кераміка Мірмекія з колекції
Національного музею у Варшаві (основні типи і хронологія)**

The history of museum collections, large and small, are always interesting and sometimes unexpected. The National Museum in Warsaw keeps part of the finds from the ancient polis Myrmekion, which was located on the outskirts of Kerch in (AR Crimea, Ukraine) and belonged to the so-called small cities of the Bosporan Kingdom. This collection was formed during three seasons of excavations by the Soviet-Polish Bosporan Archaeological Expedition in 1956–1958 at the initiative of the National Museum in Warsaw. The leaders of the expedition were Kazimierz Michalowski (1901–1981) and Viktor Gaidukievych (1904–1966). As noted in the memoirs of the expedition members, the teams worked in different areas and used different field techniques, which facilitated the exchange of experience. Each year, the excavations lasted two months, and the following year an exhibition dedicated to the results of the completed field season was held at the National Museum in Warsaw. It is worth noting that all of these stages are well documented: exhibition catalogues and excavation reports were published in three volumes (by Kazimierz Michalowski, Viktor Gaydukevich, and Zofia Sztetyllo). In 1958, this practice of joint excavations

¹ The paper is prepared as part of the Visegrad Fellowship Program.

ended for political reasons, and today these remarkable materials are part of the collection of the National Museum in Warsaw.

Despite the fact that the collection was formed on the materials from only three field seasons, its main characteristic feature is representativeness. The most massive category of material here is ceramics, which belongs to different chronological periods. The earliest material was dated by researchers to the sixth century BC. Typologically, the collection includes the following categories: amphorae, terracotta, so-called Megarian bowls, terracotta figurines, lamps, weaving weights, kitchenware, and tableware. The last category is divided, in turn, into black-glazed ware, red-glazed ware, and local production without a glazed coating. A significant part of the materials belongs to the Hellenistic period (late 4th century — 1st century BC), which is the second feature of this collection.

Given that some categories of finds, which are the most reliable chronological markers of archaeological complexes, have already been published (amphorae, “Megarian” bowls, terracotta), let us consider the tableware in more detail. It is represented mainly by black-glazed and red-glazed tableware of various types. The first group is represented by kantharoi, bowls, and oinochoai, mostly of the 3rd — 2nd centuries BC, many of which are painted in the West slope style. The second group covers the Late Hellenistic period, where red-glazed ware of imported and local Pontic production (the so-called Bosporan sigillata) prevails. It is worth noting that the later stages of the Hellenistic period are represented in this collection by the widest range of wares, which actually distinguishes Bosporan collections from other centres of the Northern Black Sea region. As for the ceramics production centres, most of the material is represented by imports from Attica and Pergamon.

The local products without glazed coating are the most interesting and least studied. These are mainly table jugs covered with brown or dark red paint, over which floral ornaments are applied with thick white paint. They are made from local raw

materials that have a red colour after firing. It is worth noting that this is another case, along with the local production of Tauric Chersonesos, when Hellenistic ceramics were decorated with floral ornaments.

Thus, the review of old collections is interesting not only for the history of their formation, but also for the possibility of systematising and dating the finds, taking into account the current level of knowledge. The collection from Myrmekion, which is kept in the National Museum in Warsaw, is representative and promising for further detailed research.

М. В. Русяєва (Київ)

**Мармуровий рельєф з присвятою ситонів
з Ольвії Понтійської**

Maryna V. Rusiaieva (Kyiv)

**The Marble Relief with the Dedication of Sitonai
from Olbia Pontike**

У доповіді подано аналіз унікальної присвяти ольвійської державної колегії ситонів *Heros Epekoos* (Герою Епекоос) на невеликій мармуровій плиті з рельєфним зображенням двох композиційно різних сцен. Цю пам'ятку знайдено 1961 р. в підвальному приміщенні під північно-західною частиною залу гімнасія в Ольвії Понтійській, куди вона потрапила під час його руйнування. За палеографічними ознаками її датовано в межах кінця III — першої половини II ст. до н. е. (НО, № 72), зберігається в колекції Археологічного музею НАН України. Зовнішнє обрамлення плити з високою крепідомою, двома бічними пілястрами й верхнім горизонтальним архітравом подібне до храму на високій основі. Таке декоративне оформлення свідчить про вотивний характер всієї пам'ятки, що підтверджується присвятою і рельєфом. Витягнута по горизонталі плита розділена навпіл на дві композиції. Ліворуч — п'ять чоловіків, що стоять біля вівтаря, на якому відтворено фігуру юнака з бараном для жертовного заклання; праворуч — сцена сакрального бенкету чоловіка і жінки. Під цими зображеннями — трирядкова присвята ольвійської державної колегії ситонів *Heros Epekoos*.

Відсутність всебічного аналізу цієї пам'ятки, суперечливі тлумачення вказаної епіклези й діяльності ситонів в Ольвії

зумовили комплексне вивчення основних поглядів і гіпотез, які висловлено в публікаціях упродовж останньої третини ХХ — першої чверті ХХІ ст. Найбільшу увагу науковці приділили визначенню дати й основних причин введення колегії ситонів у цьому полісі пізньоелліністичного часу, інтерпретація яких є доволі суперечлива. Наприклад, дискусія про атрибуцію *Heros Epekoos*. Утім, жодне з ототожнень *Heros Epekoos* з яким-небудь богом чи героєм (Асклепій, Ахілл, анонімний герой, місцевий герой) поки що не має однозначного вирішення.

На основі детального розгляду цієї унікальної пам'ятки, її зіставлення з іншими вотивними грецькими рельєфами висловлено власну інтерпретацію щодо епikleзи *Epekoos*, основної ролі ситонів, двох сцен з зображеннями ситонів і «сакрального бенкету героя», а також атрибуції міфологічних персонажів з усіма атрибутами. На підставі взаємозалежності діяльності ситонів, які повинні були забезпечити населення Ольвії необхідними продуктами під час економічної кризи, зі сценою сакрального бенкету так званого героя і героїні запропоновано гіпотетичне ототожнення їх із Діонісом як покровителем виноградарства і вина та з Деметрою — найголовнішою богинею зерна і хліба.

К. С. Савельєва (Київ)
Теракоти з Ялтинського святилища
(розкопки О. Л. Берт'є-Делагарда 1905 р.)

Kateryna S. Savelieva (Kyiv)
Terracotta figurines from the Yalta sanctuary
(excavations by A. L. Berthier-Delagarde in 1905)

Ялтинське (Ауткінське) святилище було випадково виявлено 1905 р. на приватній земельній ділянці, розташованій на схилі гори поблизу с. Верхня Аутка (околиці Ялти). Незабаром О. Л. Берт'є-Делагард провів археологічні дослідження на цій території. У результаті було відкрито комплекс, який дослідник ідентифікував як святилище жіночого божества, що належало варварському народу. Доповідь про результати розкопок була представлена на засіданні Одеського товариства історії і старожитностей та опублікована у вигляді короткого звіту у виданні товариства в 1907 р. У звіті подано стислий опис археологічного комплексу. Було досліджено територію площею приблизно 20 га, але жодних будівельних залишків не виявлено. Площа поширення знахідок становила 70–90 кв. м. Серед них кількісно переважали монети (понад тисячі одиниць). За визначенням О. Л. Берт'є-Делагарда, вони належать Римській імперії, Боспору та Херсонесу Таврійському та датуються від кінця I ст. до н. е. до другої чверті IV ст. н. е., переважна більшість з них — кінцем II–III ст. н. е.

Осторонь від місця знахідки монет було виявлене заглиблення в материк, в якому містилися цілі та фрагментовані теракотові статуетки. Кількість знайдених теракот у звіті не вказана. Загалом вони демонструють поступове спрощення від реалістич-

ного зображення жінки, що стоїть, до антропоморфних наслідувань, які за формою дещо нагадують жіночі статуетки, проте є вельми схематичні. Більшу частину знахідок власник ділянки залишив собі, але дев'ять статуеток передав до музею Одеського товариства історії та старожитностей (нині Одеський археологічний музей).

Ця добірка теракот ніколи не була введена до наукового обігу цілком. У статті 1946 р. авторства Н. В. Пятишевої опубліковано таблицю з фотографіями шести статуеток, без опису та друком низької якості. Опис двох із них (одного реалістичного та одного антропоморфного зображення) міститься в корпусі «Терракоты Северного Причерноморья» 1970 р. Зараз вісім статуеток зберігаються у фондах Одеського археологічного музею. Одну статуетку було втрачено до 1946 р., але її можна побачити в опублікованій Н. В. Пятишевою таблиці. Судячи з фото, ця статуетка схожа на два інші реалістичні зображення жінок.

Теракоти можна розділити на дві групи: до першої належать чотири зображення богині, що стоїть, до другої — п'ять антропоморфних статуеток. Теракоти першої групи, імовірно, були виготовлені в Херсонесі Таврійському, там задокументовано виробництво подібних статуеток у II–IV ст. Очевидно, що майстерні виробляли ці теракоти для задоволення попиту мешканців міста, але вони також могли постачати їх місцевим варварам. Що стосується антропоморфних статуеток, переважає думка, що їх зробили самі варвари. Однак ці статуетки мають деякі риси, що відрізняють їх від типових ліпних антропоморфних виробів: вони порожнисті, мають симетричну форму, чіткі грані та рівномірну товщину стінок. Імовірно, під час їх виготовлення використовували якісь спрощені форми. Можливо, в одних і тих самих майстернях виготовляли теракоти обох типів. Антропоморфні статуетки могли також призначатися для жителів Херсонеса Таврійського як більш доступні варіанти в асортименті товарів.

Згідно з хронологією монет, святилище було засновано на початку I ст. н. е., набувши значення наприкінці II ст. н. е. Однак

у першій чверті IV ст. воно почало занепадати та, зрештою, було покинуте. Теракотові статуетки виготовлено в цей період, найімовірніше, від кінця II до початку IV ст. н. е. Ці хронологічні межі збігаються з датуванням печей для випалу теракот, виявлених у Херсонесі Таврійському.

Лл. 1. Теракоти з Ялтинського святилища,
кінець II — початок IV ст. н. е.:

1–4 — зображення богині, що стоїть

(1–3 — фото К. Савельєвої; 4 — за: Пятишева 1946, рис. 6);

5–9 — антропоморфні зображення (фото К. Савельєвої).

(Одеський археологічний музей,

інв. №№ 26284, 26282, 26352, 26281, 26283, 24226, 71473, 26261).

Illus. 1. Terracotta figurines from the Yalta sanctuary,
late 2nd — early 4th centuries AD:

1–4 — depictions of standing goddess (1–3 — photo by K. Savelieva;
4 — after Pyatysheva 1946, fig. 6).

5–9 — anthropomorphic depictions (photo by K. Savelieva).

(Odessa Archaeological Museum,

no 26284, 26282, 26352, 26281, 26283, 24226, 71473, 26261).

А. А. Семенова (Київ)
Кістяні піксиди з Ольвії Понтійської

Alisa Semenova (Kyiv)
Bone pyxis from Olbia Pontica

Однією з категорій кістяних виробів, які знаходять в Ольвії, є невеликі скриньки циліндричної чи усічено-конічної форми зі знімною кришкою та їх фрагменти (Іл. 1). У науковій літературі вони найчастіше фігурують як «піксиди», проте подекуди використовують також термін «нартенції». Піксиди найчастіше трактують як ємності для зберігання косметичних, а можливо, і медичних речовин. Така теза має численні підтвердження в археологічних матеріалах: нам відомо кілька випадків із некрополя Ольвії, де серед поховального інвентарю знаходили кістяні піксиди з залишками рожевої або білої речовини. Окрім того, в них могли зберігати дрібні речі.

Виготовлялись вони з різноманітних матеріалів — глини, мармуру, кістки, слонового бивня та дерева. Власне від матеріалу, а саме від давньогрецького слова «συζός», що означає «самшит», і походить ця назва. Кістяні піксиди в греко-римський час виготовляли за допомогою токарного верстата. Передували їм, напевно, схожі різьблені вироби доби бронзи, але саме завдяки винайденню і вдосконаленню токарського верстата з'явилася можливість масового випуску подібних виробів.

Як часто буває з предметами зі скелетної сировини, природна форма та властивості тих чи тих анатомічних частин значно впливали на майбутній виріб та на методи оброблення. Наприклад, кістяні піксиди мали невеликі розміри, особливо порівня-

но з дерев'яними і тим паче керамічними екземплярами. Вони обмежувалися об'ємом кісток п'ястка великих свійських тварин (кінь та бик), із яких і виготовлялись. Винятки можуть становити екземпляри зі слонового бивня, які могли бути більші за об'ємом. Кістяні піксиди містили три складники: корпус, денце та кришку.

Абсолютна більшість знайдених в Ольвії екземплярів однотипні та прості в оформленні. Це скриньки з майже циліндричним тулубом, який ледь помітно звужувався догори. Різниця між нижнім і верхнім діаметром становила не більше 3 мм, за винятком пошкодженого тулуба піксиди з експозиції Музею Національного заповідника «Ольвія». Він радше мав форму усіченого конуса, а різниця верхнього та нижнього діаметрів становила 8 мм. У піксидах цього типу для закріплення денця (пласкої округлої пластини) з внутрішнього боку тулуба оформлений паз. У верхній частині тулуба з зовнішнього боку оформлена сходинка для фіксації кришки, яка складалась із двох частин: пласкої круглої пластини та фігурного кільця, в яке вона вставлялась. Ззовні стінки піксиди полірували й додатково прикрашали за допомогою врізаних ліній чи опуклих валиків.

Про наявність іншого типу піксид може свідчити єдина поки що знахідка круглої кришки з виступом меншого діаметра з внутрішнього боку. Саме цей виступ, очевидно, мав фіксувати кришку на тулубі, що, імовірно відображалось і на його конструкції. Цілих зразків подібних піксид в Ольвії поки не знайдено, що може бути пов'язано зі станом збереженості та розпорошеністю колекції. З публікацій нам відомо, що в Ольвії у 1904 р. було знайдено фрагментовану піксиду з гравійованими фігурними зображеннями. Це добре відомий за численними аналогіями сюжет, який зображає крилате божество Ерота. Одна з фігур, за описом Б. Фармаковського, зображена під час гри на флейти, друга — під час жонглювання. Наразі не відомо, де саме зберігається цей артефакт, а скупість опису та погана якість зображення робить неможливим визна-

чення його типу. В Херсонському музеї зберігався ще один фрагмент піксиди з подібним зображенням Ерога, проте вже «в бойовій позі». Імовірно, що це один і той самий артефакт.

Можемо підсумувати, що в Ольвії було знайдено основні типи кістяних піксид, поширених на пам'ятках греко-римського світу. Частина з них, передусім з фігурними зображеннями, імовірно, потрапили сюди як імпорт. Проте не можна відкидати можливість місцевого виробництва, опосередкованим свідченням якого можна вважати знахідку зламаної в процесі оброблення заготовки предмета, схожого на вставну частину кришки.

Іл. 1. Піксіда з кістки (Інв. № А-6143)
з колекції Миколаївського краєзнавчого музею
(фото: А. Семенової).

Illus. 1. Bone Pyxis (Inv. No. A-6143) from the collection
of the Mykolaiv Regional Museum of Local History
(photo by A.A. Semenova).

І. О. Чечуліна (Київ)

**Про один з рідкісних типів чорнолакових лекіфів:
клас Талькот**

Iryna Chechulina (Kyiv)

About rare black-glazed lekythos type — Talcott class

Давньогрецький посуд відомий своїм різноманіттям форм та витонченістю декору. Серед усього загалу кераміки виділяється посуд для зберігання олій, парфумів та есенцій.

Використання широкого спектра різних олій було частиною як повсякденного життя, так і важливих святкових, ритуальних подій, обрядів, поховальних тризн тощо. Ефірні олії, масла, есенції, мед, використовували як ліки, засоби гігієни та макіяжу.

Набір посуду для подібних рідин доволі великий та має безліч форм. Серед усього різноманіття саме лекіфи завжди привертати увагу своєю витонченістю, функційністю та кількістю різних форм. Одним з найбільш рідкісних типів лекіфів є майже невідомий тип для Північного Причорномор'я — так званий «Талькот лекіф» (*Talcott lekythos*).

В англomовній фаховій літературі форма також має назву арибалічного глека (*Aryballoid jug*), або просто посудини для парфумів (*Parfume pot*). Проте усталена назва лекіфа походить від імені дослідниці, яка виокремила цей тип серед інших матеріалів Афінської агори, — Люсі Талькот (Lucy Talcott).

Форма з'являється в кінці V ст. до н. е. та, імовірно, зникає близько III ст. до н. е. Цікаво, що спершу її виготовляли саме в кераміці, а згодом, у першій половині IV ст. до н. е., форму переймають торевти як дорожчий варіант глиняного лекіфа. Тра-

диційно вважають, що «Талькот лекіфи» з'являються саме в Аттиці, а вже згодом гончарі з Південної Італії та Етрурії запозичують форму та починають виготовлювати її для свого ринку.

Морфологія форми є унікальною. Її головна особливість полягає в широкій воронкоподібній верхній частині посудини, що звужується до вузької шиї. Подібна структура посудини дозволяє посилити аромат парфумів, що розподіляється по широкій горловині, як по тарілці, залишаючи запах на довший час. Іншими стандартними елементами форми є грушоподібний тулуб, вертикальна ручка від вінець до плечика посудини та низька ніжка або плаский піддон. За розміром форма може варіюватись від 8 до 15 см. Ручка зазвичай має підквадратну в перерізі форму та кріпиться одразу попід вінцями. Зовнішня сторона денця може бути без покриття з декором у вигляді крапки та кола або повністю покрита лаком. Ще одним цікавим елементом є наявність маленької глиняної кульки всередині лекіфа для змішування рідини або для створення певних звуків.

З часом морфологія форми змінюється: від пласкої широкої верхньої частини до глибшого варіанта, що вже більше нагадує маленьку миску; шия та тіло видовжуються.

Подібні форми виготовляли в багатьох техніках, зокрема червонофігурній, чорнолаковій. Проте цікаво, що найбільшого поширення цей тип лекіфів набуває саме в металі. Відомо, що форму виготовляли в сріблі, бронзі й навіть з коштовного каміння — алабастру. Металеві лекіфи такого типу відомі на території Македонії, Причорномор'я та Центральної Греції.

Цікаво, що тоді як форму почали виготовляти з металів, уже гончарі починають переймати певні особливості металевих виробів. Наприклад, навмисне розмежування певних елементів посудини — горла й тіла. Для металевих виробів це є технологічним елементом, адже частини виготовляли окремо, а потім з'єднували. Тоді як у глиняному варіанті окремо виготовляли верхню частину й тулуб, а потім всі частини зазвичай загладжували. Як бачимо, з'являються форми, що технологічно повторюють

деякі елементи конструкції металевих варіантів, — жолобки між різними елементами, рельєфні стрічки, що візуально виділяють певні частини. Проте гончарі рідко коли імітували якусь конкретну вазу, використовуючи все різноманіття варіантів.

Отже, лекіф класу Талькот є доволі цікавим об'єктом як з погляду унікальної морфології, так і зв'язків із торевтичними виробами, що ще раз доводить нерозривний зв'язок простої чернолакової античної кераміки та металевого посуду.

Іл. 1. Чернолаковий «Талькот лекіф» (425–400 рр. до н. е.).

Музейна колекція сера Генрі Велкома № А655080.

Science Museum Group онлайн-колекція:

collection.sciencemuseumgroup.org.uk/objects/co90753/talcott-type-bottles (03.05.2024). Ліцензія: CC BY-NC-SA 4.0 Licence.

Illus. 1. Black-glazed «Talcott lekythos» (425–400 BC).

Sir Henry Wellcome's Museum Collection № А655080:

Science Museum Group online collection

collection.sciencemuseumgroup.org.uk/objects/co90753/talcott-type-bottles (03.05.2024). CC BY-NC-SA 4.0 License.

Іл. 2. Бронзовий «Талькот лекіф» (400–370 рр. до н. е.).

Колекція Археологічного музею Салоніки № DU17XO:

Грецький національний агрегатор цифрового
культурного контенту

<www.searchculture.gr/aggregator/edm/mnam/000150-678300>

(03.05.2024). Ліцензія: CC BY-NC 4.0.

Illus. 2. Bronze «Talcott» lekythos (400–370 BC).

Archaeological Museum of Thessaloniki № DU17XO:

Greek National Aggregator of Digital Cultural Content

<www.searchculture.gr/aggregator/edm/mnam/000150-678300>

(03.05.2024). CC BY-NC 4.0 License.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Р. М. Вацеба (Львів)

Ранні контакти Каролінгів з полабськими слов'янами

Rostyslav M. Vatsaba (Lviv)

**The Early Contacts between the Carolingians
and the Elbe Slavs**

Найдавніша зона безпосереднього контакту між Каролінгами і слов'янами була в Тюрингії та Майнській Франконії. Перед реінтеграцією цих регіонів до Франкського королівства вони зазнали демографічної експансії слов'ян з Ельбо-Заальського межиріччя. У період 720–730-х рр. слов'янські поселенські анклави, що розташовувалися на заході від р. Заале та в басейні Верхнього Майну, потрапили під контроль Каролінгів. Повернення франкської влади до Тюрингії за часів Карла Мартела створило також умови для інтенсифікації контактів з князівствами білих сербів у басейні Середньої Ельби. Бувши одними з бенефіціарів попередньої політичної ситуації, останні не мали причин прихильно поставитися до появи в Тюрингії франкської адміністрації, однак джерела не дозволяють говорити про їхню військову конфронтацію з Каролінгами, принаймні до початку 740-х рр.

743 р. білі серби, вочевидь, взяли участь у битві на р. Лех, воюючи на боці баварського герцога Оділо, що відтак негативно позначилося на їхніх стосунках з майордомом Карломаном. Перемога у франко-баварській війні 743 р. дала йому можливість підкорити інших Оділових союзників — тюринзьких саксів з-над р. Унструт — і першим серед Каролінгів вийти в район Середньої Ельби поблизу гирла р. Заале й околиць пізнішого Магдебурга, де розташовувався ареал вірогідного контакту з ве-

летами. Тут було укладено союз з молодим князем південнослов'янських гаволян на ім'я Драговіт, котрий в обмін на визнання франкської влади і зобов'язання надавати майордому Австразії військову підтримку проти саксів та сусідніх слов'ян отримав від нього права на заселений білими сербами лівобережний басейн Середньої та Нижньої Гаволи. Формальною підставою для таких дій з боку Карломана слугувала раніша належність цих теренів до Тюринзького королівства, яке було завойоване та анексоване Меровінгами на початку 30-х рр. VI ст. Не виключено, що Драговіт *de facto* заволодів наданими йому землями на півночі Білої Сербії ще до того, скориставшись перебуванням найбільш боездатної частини білосербських воїнів у Баварії.

Після відходу від політичної діяльності майордома Карломана та переходу реальної влади в Австразії до Піпіна Короткого білі серби з власної ініціативи надали йому значну військову допомогу в боротьбі проти зведеного брата Грифона, повстання котрого у 748 р. підтримали сакси та частина франкської знаті. Як наслідок, роль головного Каролінзького союзника на тюринзькому порубіжжі перейшла до білих сербів. На певний час міжнародна ситуація в регіоні повернулася до моделі перших десятиліть VII ст., коли франки користалися з союзу з ними як противагою сепаратистським стремлінням германських народів колишнього Тюринзького королівства. Бої зі слов'янами під Вейдагабургом у 766 р., імовірно, були пов'язані зі створенням так званої Гермарської марки, зорієнтованої на захист від саксів з над р. Унструт, і мали локальне значення. Загальний характер Каролінзьких стосунків з білими сербами не зазнав істотних змін до кінця життя Піпіна Короткого та в перші роки правління Карла Великого.

О. О. Гадинко (*Сторожинець*)
**Найдавніші польсько-молдавські взаємини
та їх становлення до кінця XIV століття**

Oleksandr O. Hadyanko (*Storozhynets*)
**The oldest Polish-Moldavian relations
and their development until the end of the 14th century**

Зподіями 1359 р. у Молдавському воєводстві пов'язані початки його безпосередніх відносин з Польщею. Адже, боротьба, яка розгорнулася на сусідніх з Галичиною землях, не могла не привернути уваги польського монарха. Збройним виступом воєводи Богдана (1359–1365 рр.) проти Угорщини вирішив скористатися король Польщі Казимир III Великий (1333–1370 рр.). Для нього це був формальний привід «повернути» територію, яка раніше належала Галицькому князівству, але в ході загарбання останнього опинилася під угорською зверхністю.

Очевидно, йшлося про Шипинську землю — територію, розташовану між верхньою течією Сирету і Середнім Дністром, яку угорсько-волоські загопи зайняли близько 1350 р. Я. Длугош, описуючи похід польського війська проти Молдавського воєводства в 1359 р., називає Шипинську землю ворожою територією, що межувала з Покуттям.

Безпосередній привід до вторгнення поляків у цю область хроніст виклав надто суб'єктивно, виходячи з реалій свого часу. Я. Длугош писав, що 1359 р. у Молдавії помер воєвода Стефан, який мав двох синів — Петра і Стефана. Владу в країні захопив молодший Петро. Його старший брат Стефан звернувся по допомогу до короля Казимира III, що, згідно з Длугошем, і стало при-

водом до походу польського війська в Молдавію. Воно у складі 11 корогв, сформованих з рицарства Краківської, Сандомирської, Люблінської і Руської (Галицької) земель перейшло 1 липня кордон і вступило на Шипинську землю. Розгромивши дрібні молдавські загони, поляки заглибилися в «обширний і довгий ліс», який являв собою «пуцу — пусту й неурожайну, не орону і не замешкану людьми». Військо воєводи Петра наперед підрізало дерева вздовж лісової дороги і несподівано повалило їх на польські загони. Рицарство зазнало великих втрат, а ті, що вціліли, потрапили в полон до молдаванів. Опис цієї події у Я. Длугоша дає підстави вважати, що вона відбулася на території теперішньої Кіцманщини. Згодом Казимир III був змушений викупувати знатних рицарів з молдавського полону, зокрема, Збігнева Олесницького, рицаря гербу Дембно, діда кардинала З. Олесницького — покровителя Я. Длугоша. Інший знатний рицар — Навой з Тенчина (Тенчинський), син краківського воєводи Андрія з Тенчина, чудом вцілів, уник молдавського полону і подався на прощу до Рима, перейшов у чернечий стан і після повернення у Польщу став краківським деканом. Таким чином, похід королівського війська в Молдавію закінчився цілковитою поразкою.

Отже, на 1359 р. припадає перша спроба польського короля поширити вплив на землі, що увійшли до складу Молдавського воєводства. Ця спроба закінчилася невдало, польське військо зазнало поразки на території Шипинської землі. Мабуть, Польська Корона намагалася зробити це й після 1359 р., на що вказують успіхи польських місіонерів, яким вдалося заснувати католицьке єпископство в Сереті, хоча ще 1347 р. угорці створили латинське єпископство у Мілкові. В усякому разі, північний сусід досить активно чинив тиск на Молдавію, використовуючи різні засоби — і військові, і мирні, намагаючись поставити новоутворене князівство під свій вплив. З огляду на це повідомлення Я. Длугоша про похід польського війська слід вважати цілком достовірним, незважаючи на дискусійність його дати. Нове державне утворення — Молдавське князівство відстояло свою

незалежність у боротьбі з Угорщиною і з Польщею. Цьому, безсумнівно, посприяла та обставина, що вказані могутні держави спрямовували тоді головні зусилля на боротьбу проти Великого князівства Литовського, яке в середині XIV ст. заволоділо Волинню та Поділлям і претендувало на галицькі землі.

С. А. Каріков (Харків)

Саксонські церковні статuti XVI ст.: соціальний аспект

Sergiy A. Karikov (Kharkiv)

Saxon church ordinances of XVIth century: social aspect

Звертаючись до вивчення подій Реформації, дослідники активно залучають такий вид джерел, як церковні статuti. Широке коло питань, розглянутих у зазначених документах, дає змогу відтворювати панораму реформаційного руху. Проте наявна певна диспропорція у змісті досліджень: якщо церковно-релігійне життя виходить на перший план, то іншим аспектам, як правило, приділено менше уваги. Зокрема, заслуговує на подальше вивчення соціальна історія Реформації, проблеми якої представлені в статутах того часу.

Уже в період 1521–1522 рр. розгорнувся активний реформаційний рух, що знайшло відображення в церковних статутах. «Новий порядок міста Віттенберга» (січень 1522 р.) передбачав проведення низки заходів у сфері соціальної допомоги: ліквідацію церковного землеволодіння, конфіскацію прибутків церков і монастирів, що мали надійти в розпорядження міста. Водночас було заплановано низку соціальних перетворень. Зокрема, проєкт створення «спільної каси» передбачав, що керівництво цим органом покладалося на чотирьох виборних представників бюргерства, а загальний контроль — на бургомістра. Визначено, що основним джерелом надходжень до каси будуть конфісковані землі і майно церков, монастирів і братств. Заплановано поповнювати касу за рахунок щорічних внесків бюргерів і священників, а також завдяки відрахуванням відсотків із кредитів, наданих містянам. Частину коштів «спільної каси» передбача-

лося використати для надання допомоги жебракам, хворим, сиротам, удовам, для виплат стипендій обдарованим дітям бідних містян. Антикатолицькі заворушення в містах Саксонії і Тюрингії переважно розгорталися за віттенберзькою схемою. До основних гасел належали вимоги секуляризації церковного майна на користь «спільних кас».

Реформація не тільки сприяла переходу шпиталів і богаділень під юрисдикцію правителів, а й дала змогу здійснити секуляризацію церковного майна. Період другої половини 20-х рр. XVI ст. став початком «одержавлення» Реформації, що визначило вектор лютеранської конфесіоналізації, спрямованої на підтримку балансу між церковною організацією та світською владою з переважанням останньої через зміцнення наявних і створення нових структур управління. Прикладом співробітництва двох сил стало розгортання перетворень у саксонському регіоні. На основі «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» протягом 1528–1529 рр. були затверджені візитаційні статuti для низки саксонських міст (Кемберга, Ейленбурга, Грімми, Лейсніга, Лібенверди, Преттіна, Торгау та ін.).

Заходи соціальної допомоги за доби конфесіоналізації поєднувалися з політикою «соціального дисциплінування» як трансформаційними процесами, що здійснювалися владою щодо підданих для регулювання нових соціальних явищ або перетворення старої системи. Організація дисциплінування охоплювала різні сфери суспільного життя: церква поширювала його серед релігійних общин земель і міст Німеччини, світська влада — в економіці, політиці, військовій справі. Суспільство у процесі лютеранської конфесіоналізації зазнало якісних змін. Зокрема, укладачі церковних статутів, впроваджених у дію в саксонських містах протягом XVI ст., наголошують на необхідності регулярної участі бюргерів у євангелічному богослужінні й відповідальності за відсутність на літургії, на неухильному дотриманні дисципліни священнослужителями та містянами, регламентують порядок вивчення «Катехізисів» Лютера, визначають міру покарання за незнання їх змісту.

У саксонських церковних статутах було визначено структуру євангелічної церкви, регламентовано відносини священнослужителів з населенням та владою. Соціальними питаннями, відображеними в церковних статутах, були реформування шкіл і системи доброчинності. Це сприяло гуртуванню євангелічних общин, що стало необхідною умовою подальших суспільно-політичних змін за часів становлення лютеранської ортодоксії.

С. О. Козловський (Львів)
Битва в протоці Чхільчоллян у контексті
Корейської кампанії Тойотомі Хідейоші (1592–1598)

Serhii O. Kozlovskiy (Lviv)
The Battle of Chilcheollyang Strait in the context
of Toyotomi Hideyoshi's Korean Campaign (1592–1598 pp.)

1597 р. розпочався другий етап японської агресії проти Кореї — воєнна кампанія Тойотомі Хідейоші (Імдінської війни). Унаслідок бойових дій 1592–1593 рр. японці не змогли захопити Корею та розбити її збройні сили, тож під виглядом мирних переговорів, які тривали протягом 1592–1596 рр., накопичували нові сили для вирішального удару. Шьоґунат зібрав велике військо чисельністю понад 140 тис. бійців під командуванням Кубаякави Хідеакі. На відміну від потужних сухопутних сил, кістяк яких становили загартовані в боях загони самураїв, котрі мали величезний досвід бойових дій періоду міжусобиць, японський флот був слабкий — застарілі човни, відсутність досвідчених екіпажів. Як не дивно, найдосвідченішими морськими бійцями були загони японських піратів (вокоу), однак їх чисельність була невелика. Через відмову Португалії продати морські човни Японія будувала власні судна, які, втім, були застарілими моделями. У Кореї відбувалося все навпаки: корейські війська налічували менше 30 тис. бійців і поступались ворогу не лише кількісно, але й за бойовим досвідом, озброєнням. Допомогу Кореї міг надати Китай, виставивши на полі бою понад 70 тис. бійців (включно з флотом). Однак корейський флот був значно потужнішим за японський, мав броньовані кораблі «*кобуксо-ни*» та озброєні гарматами «*пханоксони*», досвідчених моряків та полководців. Серед полководців був відомий адмірал Лі Сун-

сін, котрий розбив японський флот у битві при Танхпо (квітень 1592 р.). 1597 р. адмірал став жертвою палацових інтриг: через наклеп (одним з авторів якого був підлеглий Сунсіна, адмірал Вон Гюн) його звинуватили в непокорі імператору. Вон Гюн не мав талантів воєначальника, хворів на алкоголізм і після арешту Лі Сунсіна (якого розжалували в матроси та ув'язнили) очолив корейський флот, що стало великою помилкою військового керівництва Кореї.

Знаючи про те, що японці зібрали великий флот (для експансії на Корейському півострові), командував корейською армією, генерал Квон Юл, який розумів бойову міць корейських човнів, наказав Вон Гюну атакувати флот загарбників та розгромити його. Адмірал вирушив у напрямку Пусану, де перебували японці. Японські шпигуни стежили за переміщенням корейського флоту, доповідали командуванню. Корейський флот пройшов поблизу о. Кодже (Коже), неподалік узбережжя Ангольпо розгромив невеличку групу японських човнів та вирушив до острова Чолен-до (Cholyong-do), у водах поблизу Пусану.

20 серпня корейці (до 200 човнів) наблизились до острова й побачили величезний японський флот, вишикуваний у бойову лінію. Багато чинників зіграли проти корейців: виснажені команди суден, сутінки, сильний вітер здіймав великі хвилі. Загострювало ситуацію й те, що підлеглі не довіряли Вон Гюну. Останній, попри несприятливі умови, наказав атакувати японців. Японці ж вдалися до військових хитрощів: почали відступати, нав'язуючи корейцям тактику переслідування. Під час відступу японські човни зупинялись, вступали в короткі сутички з корейськими екіпажами і знову відступали. Така тактика ворога ще більше виснажила корейських матросів. Нарешті японці вирішили дати ворогу бій, маючи кількісну перевагу. Японці взяли на бордаж понад 30 ворожих човнів, за допомогою стріл винищили значну частину екіпажів, спалили захоплені човни. Ті корейські судна, які вціліли у бою, були розкидані в акваторії, оскільки частина екіпажів у темряві збилася з курсу.

Окремі корейських судна досягли о. Кодокто. Капітани дозволили екіпажам висадитись на острові, поповнити запаси прісної води. Корейці знали, що на острові перебувають японці, однак вважали, що вийде уникнути зіткнення. Тим часом японці влаштували ворогу пастку: коли корейці просунулись вглиб Кодокто, їх атакував загін з 3 000 бійців під командуванням досвідченого самурайського полководця Йошіхіро Шімадзу. Японці винищили понад 400 моряків, переслідували ворога до берега, де спалили кілька човнів.

Деморалізований корейський флот почав відступати до протоки Чхільчхоллян — між островами Коджедо та Чільчон. Протока була вузькою, через що маневрування корейських човнів ставало неможливим. На Коджедо прибув генерал Квон Юл, який, розгніваний діями генерала Вон Гюна, жорстко розкритикував того та навіть вдарив в обличчя. Розлючений Вон Гюн впав у депресію, уживав алкоголь, і корейські човни весь тиждень простояли у протоці. Японські адмірала, серед яких були Тодо Такатора, Вакідзава Ясухару, Коніші Юкінага та ін., знали місце перебування корейського флоту та розробили план комбінованої атаки: японські човни мали оточити ворога з моря, а 2 000 бійців Йошіхіро Шімадзу зайняли позиції на о. Коджедо та отримали наказ атакувати корейців з суходолу. Вон Гюн не збирав розвіддані щодо ворога та нехтував усіма правилами безпеки, не говорячи вже про планування оборони.

28 серпня японці атакували корейський флот, який перебував на стоянці. Японські моряки брали ворожі човни на абордаж, розстрілювали корейські екіпажі з луків та мушкетів, а потім добивали мечами. Частина моряків спробувала втекти на о. Коджедо, однак там їх атакували воїни Шімадзу. Японці переслідували та атакували самотні човни, які намагались вирватись з пастки. Лише понад сотні корейських моряків вдалось вистрибнути за борт суден та врятуватись втечею. Вціліло 12 човнів, які вивів з оточення адмірал Пе Соль. Корейський флот був майже знищений. За іншими даними, Пе Соль просто втік з місця битви, побачивши наближення японських човнів.

У бою загинув адмірал Вон Гюн — його судно досягло берега, і команда спробувала втекти від переслідування. За словами вцілілих моряків, змучений адмірал сів відпочивати під деревом і був оточений японськими солдатами, які порубали його. Тіло Вон Гюна так й не знайшли. У бою загинули корейські адмірала Чхве Хо та Лі Оккі, останній був одним з помічників Лі Сунсіна. Лі Оккі стрибнув у море та втопився, щоб не потрапити в полон до ворога.

Поразка в битві Чхільчхоллян поставила Корею у скрутне становище: країна втратила флот, не мала засобів для протидії можливим японським десантам. Водночас саме завдяки цим трагічним подіям адмірал Лі Сунсін був звільнений з в'язниці, де він розробляв нову тактику боротьби з японським флотом. Вже у жовтні 1597 р. Лі Сунсін, маючи лише 13 човнів, завдав поразки японському флоту в протоці Мьонрян, а в грудні 1598 р. повністю знищив японський флот у протоці Норян, хоча й сам отримав смертельне поранення. Японська експансія виявилася невдалою, і в 1607 р. між Японією та Кореєю було укладено мир. Корея формально стала переможцем, однак втратила понад мільйон мешканців (понад 250 тис. військових), зазнала великих матеріальних та культурних (зруйновані палаци, храми, бібліотеки) збитків.

А. О. Морозова (Відень)

Королівські скрипти любові у «*Variae*» Кассіодора

Anastasiia O. Morozova (Vienna)

Royal Scripts of Love in Cassiodorus's *Variae*

Емоції лише відносно недавно отримали належну наукову увагу як предмет історичних досліджень. Нова епістемологія емоцій відкрила шлях до їх розуміння не як універсального феномену, а як біологічного і культурного (вбудованого в конкретну культуру та сформованого нею) явища, яке може мати свою історію. Зокрема, такий аналітичний інструмент, як емотивні скрипти, дозволив інтегрувати питання досвіду, перформансу, тіла, соціальної нормативності, літературної та дискурсивної репрезентації емоцій та аудиторії в одну послідовну концептуальну структуру. У своєму дослідженні я імплементую цей евристичний інструмент у вивчення пізньоантичних постримських держав, зокрема Остроготського королівства (493–553), фокусуючись на емотивних скриптах королівської любові у «*Variae*» Кассіодора.

Концептуально я спираюся на теорію дослідниці Сіф Ріхардсдоттір, яка запропонувала концепцію емотивного скрипту, щоб диференціювати «справжні» емоції і текстуальну репрезентацію емоційної поведінки: «емотивні скрипти диктують правила емоційної поведінки в будь-якому конкретному тексті, використовуючи наративні структури, вербальні та поведінкові сигнали й контекст, щоб передати ці правила читачеві». У літературних текстах ці скрипти можуть містити «емоційні слова [...] організацію наративу, побудову сцени, жести, соматичні ознаки [...] наративні замовчування [...] вербальне кодування

та репертуар дій, пов'язаних з емоційними реакціями». Іншими словами, концепція емотивного скрипту дозволяє отримати доступ до емоцій як до набору правил, що формується історичними/соціальними/культурними/літературними контекстами, за допомогою яких скрипти послідовно диктують, як аудиторія сприймає та інтерпретує текстуальні емоції.

«Variae», колекція офіційних листів Остроготського королівства, служить основним текстовим джерелом, що представляє державну службу Кассіодора як прибічника дискурсу «континуїтету римськості» італо-римської еліти. Моє дослідження фокусується на листах, які написав Кассіодор від імені різних остроготських правителів з цезурою між «хорошими» правителями, здатними підтримувати спадкоємність античності (Теодоріх і Аталаріх), і «дефективними» королями (Теодахад і Вітігіс), котрі правили під час Готської війни. Я приділю особливу увагу, зокрема, двом аспектам: репрезентації стосунків між остроготським королем та його урядовцями і девіації від королівських скриптів любові «дефективних» правителів.

Основним джерелом для дослідження наративної репрезентації стосунків між королем та урядовцями є листи призначення на посаду нових кандидатів. На основі аналізу любовної лексики та спираючись на італо-римську дискурсивну традицію, можна ідентифікувати п'ять різних скриптів королівської любові: т. зв. «церемоніалізована» королівська прихильність, інтимна/дружня любов, любов з повагою, любов як нагорода за службу і любов до чеснот. Моделі Кассіодора, за якими правитель міг демонструвати свою прихильність до членів політичного апарату, помітно контрастували з пізньоримськими імперськими патернами. Ці типи імперської доброзичливості, формалізовані та з лімітованим афективним словниковим запасом, втратили актуальність для італо-римської еліти VI ст. Кассіодор залишив основні семантичні знаки, такі як любовна лексика, але значно розширив їх перформативність та емоційний діапазон. У широкому розумінні різноманітні скрипти королівської любові виконували функцію відтворення імперського устрою з його стра-

тифікованою системою імперської прихильності й культурою патронажу. У вузькому значенні адаптація пізньоімперських моделей породила більш емоційну персону короля, глибоко вкорінену в розуміння римськості VI ст. Утім, «дефектні» королі, такі як Теодахад, демонстрували відхилення від скриптів любові й, важливіше, від римського ідеалу самоконтролю (Cassiodorus, *Var.*, X, 12, 3–4). Отже, любовні скрипти віддзеркалюють процес політичної та культурної адаптації наявних пізньоримських емоційних кодів любові до нової остроготської реальності з боку італо-римських еліт, які й репрезентує Кассіодор.

О. А. Опарін (Харків)

**Роль релігійних уявлень у формуванні поняття «хвороба»
в середні віки**

Oleksii A. Oparin (Kharkiv)

**The role of religious ideas in the formation of the concept
of disease in the Middle Ages**

Поняття «хвороба» є одним з базових у медичній науці. Саме воно і формує не тільки теоретичні уявлення про захворювання, але й відіграє ключову роль у питаннях терапії та профілактики захворювань, зумовлюючи розвиток самої медичної науки і практики. У зв'язку з цим великий інтерес представляє огляд та аналіз уявлень про хворобу, вироблених середньовічною церковною філософією Західної Європи, який, власне, і визначив фактично повну стагнацію медичної науки та практики в Середньовіччі. Отже, середньовічна церква пов'язувала причини появи хвороб із трьома основними чинниками.

Перше — хвороба як покарання Бога за гріхи людей. Проповідуючи про немилосердного суворого Бога, церква навчала, що за будь-яку найменшу провину Господь посилає на людей різні покарання, насамперед хвороби. Хвороби, послані Богом, люди середньовіччя сприймали як стріли, що сипляться на них з неба. Проте оскільки Господь суворий і завжди карає грішника, то просити прощення й допомогу безпосередньо в Нього не можна. Для цього потрібно, щоб за людину хтось поклопотав перед Богом. І це, безперечно, можуть бути лише святі. А до святих, щоб домогтися їхньої милості, необхідно звертатися за допомогою священників, молитви яких вони нібито почують кра-

ще і швидше. Щоб висловити повагу до церкви, треба зробити приношення. З таких переконань походять принципи лікування за допомогою мощей святих, а також амулетів і талісманів.

Друге — хвороба як одержимість злими силами. Звідси виник феномен Середньовіччя, коли хворобу вважали наслідком пристріту з боку відьом. Відповідно головним методом лікування цих хвороб проголошували спочатку виявлення самих відьом, а потім вигнання бісів з одержимих. Однією з найпохмуріших сторінок історії середньовіччя є полювання на відьом. З благословення папського Риму пишуться цілі трактати про спілкування людей з бісами та про методи виявлення нечистої сили. Наслідком цього було те, що, по-перше, психічнохворих людей оголошували одержимими і або спалювали на вогнищі, або ув'язнювали. По-друге, багато нервових захворювань, що супроводжуються різними тиками, так само вважали ознаками одержимості й вимагали вигнання бісів з цих людей. По-третє, найменший незвичайний перебіг захворювання в жінки визначали як наслідок її зв'язку з бісами — і нещасну оголошували відьмою, яку треба спалити на багатті. Через постійний страх перед розправою, яку чинять інквізитори; перебування в церковних в'язницях, у яких опинявся великий відсоток середньовічних жителів; внаслідок постійних залякувань вічними смертними муками; через тривалі виснажливі пости, що призводили до нервового виснаження, нервово-психічні захворювання були дуже поширені в епоху середньовіччя.

Третє — хвороба як наслідок несприятливого розташування зірок, пристріту, родових прокльонів. Внаслідок того, що з часів імператора Костянтина Великого у вчення Західної церкви почало додаватися багато язичницьких вірувань, лікування хвороб також не обмежувалося сповіддю, молитвою та засобами. Як і в язичницькі часи, хворобу стали пов'язувати з несприятливим розташуванням зірок та прокльонами. Середньовіччя також вірило в силу пристріту як причину нещастя. Виходячи з вищевикладених уявлень про хворобу, лікування захворювань власне медичними засобами вважали тяжким

гріхом, бо з позиції середньовічної церкви виходило, що лікар перешкоджає діянням Бога, який карає або допускає покарання для людини.

Отже, пов'язавши появу хвороби лише з впливом потойбічних сил, середньовічна церковна філософія фактично не залишила лікареві жодного місця ані у вивченні виникнення хвороби виявленням її етіопатогенетичних чинників, ані в її лікуванні.

Kateryna Sorochan, Serhiy Sorochan (*Kharkiv*)

**The soap as an item on the Byzantine market
(4th–9th centuries)**

К. С. Сорочан, С. Б. Сорочан (*Харків*)

Мило як предмет візантійського ринку (IV–IX ст.)

One of the important commodities whose demand increased in Byzantium by the end of late classical antiquity was solid soap, prepared from boiled mixtures of vegetable and animal fats in cauldrons. This soap did not irritate the skin as the previously known aggressive cleaning liquids made from components like ash, saltpeter, caustic alkalis, caustic soda (sodium hydroxide), and lime. Moreover, the Byzantines purchased it not only as a personal hygiene product for domestic, household, and toiletry purposes, but also for technical needs, employing it in certain craft processes. For instance, in the renowned soap-making industry of early Byzantine Italy in the 6th to 7th centuries, several grades of soap of varying concentrations were sold. Evidently, it was exported from one Byzantine center to another. The Theophanes the Confessor reported that Emperor Constantine IV washed with Gallic soap (ὡς δέ ἦρξα το γαλλικῶ σμήχεσθαι).

Therefore, one can agree with Roberto Sabatino Lopez that the excellently cleansing soap made from animal fat began to successfully replace previous cleaning agents from the 7th century onwards, especially those primarily composed of olive oil. This shift occurred because the importation of olive oil was disrupted after the Arabs captured Byzantine territories in the south of the Empire. There is no doubt that

by the 9th to 10th centuries, Byzantium possessed its own advanced soap-making industry. Despite soap, known as ὀ σάπων, σάπωνος, τὸ σαφώνιον, being produced in the capital workshops (ergasteria), it was still imported from other cities for resale in Constantinople, as it had been before. It stored well and its production secrets were kept confidential. There is no doubt that it was a valuable export commodity. Soap, in fairly large quantities, was used at the imperial court. In the treatise «De Ceremoniis», there are mentions of those who were involved in handwashing at the court — οἱ σαπωνισταί. Of course, the circle of those who acquired and purchased this commodity was not limited to the residents and laundry staff of the Great Palace. As can be understood from the text of the Book of the Prefect (XII. 5, 6, 8, 9), soap and ἡ στακτή (στακτης) were manufactured for sale to all comers (XII. 5, 6, 8, 9). Under the term στακτή, usually, some specific kind of soap powder is understood, but powder couldn't be «dripping» (στακτός). Rather, it could be a foamy «liquid soap,» which, considering its different consistency and concentration, was conveniently sold prepackaged, by weight, using a steelyard balance (XII. 9).

Specialized soap makers, soap merchants, known as safonites (σαφωνίτης), were known in Egypt in the 4th century, engaged in the soap making (σάπωναρική τέχνη). According to sources regarding Ravenna and Naples in the 6th to 7th centuries, it can be inferred that the profession of soap makers and even their guilds were not uncommon in Byzantine Italy. Probably, soap makers and soap merchants were among those who did not experience a significant decline in Western Europe, and by the end of the 9th to the beginning of the 10th centuries, they were competing with Byzantine soap making. The phenomenon of banning the trade of imported «Gallic soap» (τὸ γαλλικὸν σαφώνιον) in Constantinople can be explained in various ways. However, in any case, it presents a clear directive aimed at creating obstacles for the penetration of a specific commodity into the capital and, consequently, into the country on a large

scale (XII. 4). Indeed, such measures were targeted specifically at a commodity that could be independently produced in the soap ergasteria of Byzantium. Neither Eastern, Syrian garments, nor linen products, nor metaxa, which enjoyed high demand among Byzantines, were subjected to such restrictive, protectionist measures. Considering the advanced level of soap making in the West, the prohibitive trade policy regarding imported soap objectively aimed to support local Byzantine production and trade.

Among Byzantine soap makers, there could have been both producers and merchants, but in any case, they were united within the walls of a single soap ergasterion and were associated with the specialized production and sale of only one type of commodity. This was not very common among the Byzantines to be so strictly and definitively focused without any «admixture» of accompanying products, goods, or crafts.

О. В. Стасюк (Відень)

**Удови, сироти та інші нужденні
в середньовічному канонічному праві**

Olha V. Stasiuk (Vienna)

**Widows, Orphans, and Other *Miserabiles*
in Medieval Canon Law**

У XII ст. із розвитком канонічного права, нормуванням церковних судів та ієрархії багато повсякденних християнських практик були перенесені у право, через що набули нових форм. Це стосувалось і благодійності — захисті вдів та сиріт, милостині, гостинності тощо. На сторінках правничих манускриптів з'явилась нова категорія — *miserabiles*, нужденні або знедолені.

Загалом термін походить з Кодексу Юстиніана та закону Константина про опіку над удовами, сиротами та ослабленими (Cod. 3,14, 334 р.). Подібне формулювання — «удови, сироти, бідні та [інші] нужденні» — стане типовим для середньовічного церковного права. Правники старались роз'яснити термін: Азо у XII ст. писав, що це всі, щодо кого природа схиляє нас до співчуття, а III Латеранський собор — що це ті, які не можуть самостійно вести свої справи. Папа-коментатор Інокентій IV включав у категорію вдів, сиріт, паломників, обтяжених податками купців, звільнених рабів, покутників, шукачів притулку, церковних чиновників, церковних селян і слуг, покинутих дітей, сліпих, скалічених, прокажених, полонених, ослаблених і хронічно хворих. І все ж Корпус канонічного права так ніколи і не зафіксував, які групи слід вважати нужденними: уточнення виникали тільки в текстах коментаторів. Це робило термін гнучким, адже

завжди були такі, які могли сподіватись на допомогу Церкви, але їхня «нужденність» додатково оцінювалась місцевим священником, легатом чи церковним суддею. Нечіткість категорії мала багато причин: скінченність церковних ресурсів та людей для допомоги, гнучкість канонічного права, що є, за Дж. Брендейджем, однією з його основних характеристик та відмінностей від світського, та розрив між теоретичним канонічним правом (ідеалом християнської поведінки) та середньовічною реальністю.

Загалом усі практики благодійності в канонічному праві (зокрема «Декреті» Граціана бл. 1139 р., Декреталіях Папи Григорія IX 1234 р. та коментарях) мали кілька рівнів: загальні обов'язки допомоги та захисту для всіх християн або лише кліру, конкретні вказівки (адміністративні, фінансові тощо) та описи історій допомоги, що ставали прецедентами. Категорія нужденних трапляється всюди. Наприклад, у декреталії 5.40.26 (лист Інокентія III до єпископа Тулузи) пояснені межі світської та церковної юрисдикції, і нужденні підпадають під церковну (всупереч деяким коментаторам); у 2.2.15 *miserabiles* додається до справи про захист королеви Беренгарії, вдови Річарда Лево-ве Серце, яка через кривду також є «нужденною». Часом норма з Кодексу не мала *miserabiles*, але термін згадували коментатори, як-от Генрі із Сузи, Гоффредо з Трані, Інокентій IV та ін. (1.19.1). Цікавим є випадок з декреталіями 1.37.1 та 1.37.3: заборона кліру втручатись у світські справи з винятками на користь нужденних містить *miserabiles*, але термін додали лише у XII ст., тоді як норма походить ще з Халцедонського собору (451).

XII ст. є вододілом уживання терміна: *miserabiles* ще немає в «Декреті» Граціана та ранніх коментаторів, але вже є в Стефана з Турне (прибл. 1159) та в канонах III Латеранського собору (1179). На час появи «Декреталій Григорія IX» (1234) це вже поширена юридична категорія, яка часто пов'язана посиленнями із законом Константина. Термін житиме довго після середньовіччя, навіть у законах Латинської Америки, де «нужденними» вважатимуть місцеве доколоніальне населення.

Отже, *miserabiles* — це феномен середньовічного канонічного права, що є маркером важливих процесів у церковно-правовій думці XII ст.: чіткішого формулювання та перенесення християнських засад у право та судову систему; схильності до категоризації зі збереженням притаманної для канонічного права гнучкості; та повернення до римського права, але з інструменталізацією римських норм, так що вони не приносять нові сенси, а радше підсилюють авторитетом вже наявні та поширені християнські практики.

Р. А. Тимошевський (Відень)
Трансформація статусу князів-вибірників
на прикладі позбавлення влади правителів
Священної Римської імперії (1298–1400 рр.)

Roman Tymoshevskiy (Vienna)
The transformation of the status of prince-electors
in the cases of the rulers' depositions
in the Holy Roman Empire (1298–1400)

Посилення ролі імперських князів у політичній системі Священної Римської імперії є однією з центральних проблем дослідження німецької історії XIII–XV ст. Зазвичай ця тенденція пов'язується з послабленням центральної королівської влади та укріпленням впливу колегії князів-вибірників (*Kurfürsten*), зокрема, через набуття ними ексклюзивного права обирати «Римського короля» (*rex romanorum*). Показовими в цьому зв'язку є випадки позбавлення влади монарха, який на той момент перебував при владі, що принаймні двічі ставалися в імперії впродовж зазначеного періоду. Ідеться про позбавлення влади короля Адольфа I у 1298 р. та Венцеслава IV у 1400 р. Попри значну хронологічну відстань між цими подіями, їх об'єднує те, що головну роль у позбавленні влади відіграли духовні та світські князі. Результатом в обох випадках стали письмові обґрунтування позбавлення влади з обвинуваченнями проти Адольфа та Венцеслава, а також поясненням права князів вдатися до таких дій. Ці документи адресували до вільних імперських міст та решти князів для переконання їх у легітимності скидання монархів та проведення нових виборів.

Відповідно до свого характеру вищезазначені джерела як найкраще відобразили новий баланс повноважень та статус імперських князів. Отже, ці документи можна розглядати як певну програму обмеження королівської влади з погляду основних дійових осіб подій 1298 та 1400 рр. Важливим тут є те, на які привілеї або ж політичні концепції спиралися князі в обґрунтуванні свого права на скидання короля та більшого контролю за його урядуванням. Їх аналіз дозволяє реконструювати основні елементи уявлення групи найвпливовіших князів про політичну систему імперії, їх місце в цій системі, особливо щодо короля, та відносини з королем.

У випадку Адольфа I претензія на позбавлення влади монарха ґрунтувалася передовсім на виборчому праві князів (MGH Const. 3, 551). При цьому необхідність його розширеної артикуляції свідчить про незатвердженість цього права, адже на момент кінця XIII ст. виборче право колегії семи князів ще не було чітко сформоване у правовому полі імперії. Натомість у документі щодо позбавлення влади Венцеслава IV згадки про виборче право майже відсутні, адже у 1400 р. воно вже було цілком унормованим та самоочевидним після затвердження імператором Карлом IV Золотої булли в 1356 р. У цьому випадку князі діяли відповідно до свого чітко закріпленого обов'язку берегти благополуччя Священної Римської імперії та Церкви, виступаючи від імені всіх «князів, панів, міст, провінцій та народу» (DRTA 3, 255). На противагу цьому події повалення Адольфа I демонструють непевний політичний статус князів, адже прийняття ними незвичної ролі суддів над королем подається як відклик на численні скарги населення імперії. При цьому саме рішення про позбавлення Адольфа влади затверджується широким колом осіб, присутніх при цьому процесі, а не тільки князями-вибірниками (MGH Const. 3, 552).

Важливим принципом, що пронизує риторичне обґрунтування обох випадків позбавлення влади, є взаємне визнання прав та привілеїв між королем та князями. Зокрема, Адольф та Венцеслав були звинувачені в тому, що вони порушили привілеї ім-

перської аристократії, конфіскуючи їх володіння та вдаючись до страт без вагомих причин та належного суду (MGH Const. 3, 550; DRTA 3, 256). Ба більше, обидва королі були звинувачені у відмові дослухатися порад та з'являтися за викликом на збори князів (*Hoftag*) для залагодження проблем, спричинених неефективним правлінням (MGH Const. 3, 551; DRTA 3, 256–257). У такий спосіб опосередковано реалізовувалась претензія на більшу участь в управлінні імперією.

Отже, риторика позбавлення влади Адольфа I та Венцеслава IV дозволяє простежити тенденцію до набуття князями статусу реальної політичної противаги центральній владі короля, а також сили, що може легально виступати від імені всієї імперії проти потенційних зловживань останнього, тоді як колегія князів-вибірників поступово наділялася авторитетом визначати ці «зловживання».

В. В. Чепіженко (Одеса)
«Велика хроніка» Томаса Волсінгема
як історичне джерело

Vadym V. Chepizhenko (Odesa)
The *Chronica Maiora* of Thomas Walsingham
as a historical source

Томас Волсінгем — останній представник традиційної чернечої історіографії, «лебединої пісні чернечого літописання» в Англії, спадкоємець Вільяма Малмсберійського та Матвія Паризького. Водночас Волсінгем — фундатор зовсім нового підходу до хроністики. Саме йому приписують відродження Сент-Олбанської школи історіописання.

«Велика хроніка» (лат. *Chronica Maiora*) Томаса Волсінгема — найцінніше та найяскравіше наративне джерело в Англії XIV–XV ст. I, на відміну від «Gesta abbatum Monasterii Sancti Albani», це суто авторський твір.

Немає жодного повного рукопису хроніки Т. Волсінгема. XIV ст. датують три рукописи, виклад подій в яких доведений до 1388 та 1392 рр. (Bodley 316, Harley 3634, Royal 13 E. IX). Оригінальна частина хроніки Волсінгема охоплює 1376–1422 рр.

Перша частина тексту (70–90-ті рр.) більш хаотична й водночас більш детальна. У ній автор засуджує Джона Вікліфа та Джона Гонта. Друга частина детально зредагована та стилістично більш виважена. Безсумнівний противник тиранії Річарда II і прихильник нової династії, Волсінгем — рішучий антагоніст одноосібної, безконтрольної влади монарха. Що відрізняє сент-олбанського монаха від сучасників, так це постійні нарікання на внутрішні міжусобиці, правопорушення, безлад, які послаблюють Англію та заважають її процвітанню.

Важливий вплив на стиль Волсінгемової хроніки справило його знайомство з класичною літературою. Сам Волсінгем був автором «*Historia Alexandri Magni Principis*» в прозі та віршах, твору «*Dites ditatus*», оснований на тексті Діктуса про Троянську війну, коментарів до «*Метаморфоз*» Овідія — «*De archana deorum*», «Трагедій» Сенеки, «Громадянської війни» Лукана.

У рукописі Bodley 316, датованому 1388 р., Волсінгем ще не критикував Річарда II, тоді як в текст 1394 р. (Harley 3634) уже вставлено під 1382 р. епізод з відставкою канцлера Скрупа та критикою молодого короля. В «Королівському манускрипті» 1397 р. (Royal 13 E. IX) Річард і зовсім виглядає як вироджений та безпорадний тиран. До рукопису додано фрагменти під 1383 р. про вимагання Річардом грошей з англійських монастирів та втрату запалу під час організації «хрестового походу» на Фландрію, змінено інформацію щодо парламенту в Солсбері 1384 р., а під 1386 р. хроніст і зовсім натякає на інтимні стосунки між Річардом та де Вером.

Так звана «*Annales Ricardi Secundi*» (MS CCC VII (2), 1408) — найбільш сувора щодо Річарда II хроніка Волсінгема. Це й не дивно, адже вона написана в правління Генрі IV. Тоді як «*Ypodigma Neustiae*» (CCC 240, 1419) та «*Historia Anglicana*» (Arundel VII, 1422), створені вже за Генрі V, більш поблажливі та м'які.

Лише «*Аннали*» під 1395 р. описують дивну поведінку короля під час похорону Роберта де Вера та наводять унікальну інформацію про страти Глостера та Ерандела в 1397 р. Лише «*Аннали*» засвідчують непопулярність Річарда перед початком другого ірландського походу та цитують пророцтво відлюдника Вільяма Норгема. Волсінгем саме в цій хроніці зазначає, що Річард вірить брехливим підлабузникам, неправдивим пророцтвам та схильний до самообману, а також наводить «гомерівський каталог актів тиранії Річарда II». Вторгнення Генрі в Англію описано на 8 сторінках, тоді як в «*Ypodigma Neustiae*» вміщується лише на одній. Поваленню Річарда загалом в «*Ypodigma*» присвячено 2 сторінки, в «*Historia*» — 5, при цьому в «*Annales*» аж 30.

Отже, манускрипти Bodley 316 та Harley 3634 зображають Річарда доволі нейтрально. Royal 13 E. IX та CCCC VII (2) — найбільш негативно: Генрі IV вдався до пропаганди, цензури та фальсифікацій, а Волсінгем — до опортунізму. Генрі V поважав Річарда II і переглянув ставлення до нього, те саме зробив і Волсінгем у рукописах CCCC 240 та Arundel VII, засвідчивши тим самим вплив громадської думки та політичної пропаганди на монастирське літописання.

Yevhen Shyshka (*Mäntsälä, Suomi*)

**England and the Yekhe Mongol Ulus:
the first images of Mongols in English medieval manuscripts**

Є. О. Шишка (*Мянтсяля, Фінляндія*)

**Англія та Монгольська імперія: перші зображення монголів
в англійських середньовічних рукописах**

In recent years, the acceleration of globalization processes and the aggravation of ethnic problems has made imagology popular — a science that studies the formation of peoples' ideas about each other. Within the framework of this scientific direction, the problem of the categories «friend-foe» is of fundamental importance, revealing the specifics of culture and its self-consciousness. While some attention was paid to historical and literary works in the study of Christian ideas about the Mongols, iconographic documents were often used only as illustrations to the text and were considered as something secondary. In recent years, research on this topic has been published by German (F. Reichert, F. Schmieder, C. Müller), American (D. H. Strickland), Polish (V. Świątosławski) historians, in which the question of the importance of studying medieval images as a source on the history of the Mongol Empire was raised.

In the context of the stated scientific problem, the study of English medieval miniatures depicting the Mongol conquerors deserves special attention. Our research is based on the approach of the American art historian M. Camille, which involves studying not what was «really», but what was brought into the described situation by medieval scribes. The model of our analysis of the content of miniatures is based on the methodology

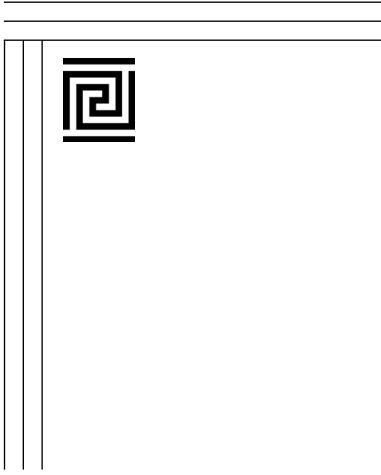
of the German researcher Er. Panofsky, according to which the analysis of the miniature takes place in three stages: 1) pre-iconographic description; 2) iconographic analysis; 3) iconological interpretation.

The source base will be represented by a whole corpus of medieval English book miniatures. First of all, we are talking about a miniature from the chronicle of Matthew Paris (Cambridge. Corpus Christi College. Ms 16. f. 161r.). It was created by the author in the Benedictine Monastery in St. Albans (Herefordshire) in 1250–1255, this is the first of the European images of the Mongols that have come down to us. The miniature depicts three Mongols killing and eating people. On the head of two of them are Jewish hats of Judenkhuba. The second body of sources is represented by the miniatures of Jean de Griese, created in 1390–1410 as illustrations for the work of the Italian traveler Marco Polo «The Book about the Diversity of the World» (Bodleian Library MS. Bodl. 264, pt. III.). 14 miniatures depict etiquette, battle, ceremonial scenes in which the Mongol khans and their warriors are present. The nomads themselves are endowed with a whole body of ethnic and social markers with which contemporaries could distinguish their «own» from «strangers» — these are objects of divination, headdresses, color designations, imaginary heraldry, etc. And no less important source on our topic is a miniature from the manuscript «The Adventures of Sir John Mandeville», created by an unknown artist in 1410–1420 (Royal 17 C XXXVIII. f. 50). The miniature depicts the death of the great khan, on the right there is a signature in Old English — «the deþgret Chane».

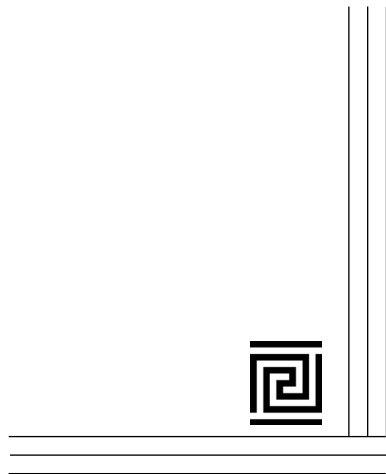
Summing up the results of our research, we can say that the analysis of English medieval miniatures indicates that in the second half of the XIII — early XV centuries, no one set out to «correctly» depict the Mongols, they were visualized «as it should be», in accordance with the images that corresponded to the place assigned to the Mongols in the Christian picture of the world. Creating book miniatures, medieval artists paid

attention and attached special importance to every detail. There is nothing superfluous here. The illustrations reduced the content, and therefore looked like symbols, were endowed with symbolic connotations. The study of these symbols, most of which, as our research shows, were social and ethnic markers for medieval people, allows us to reconstruct the ideas of the British about the Mongols and the East, determine the nature of their relationships, identify stereotypes, assess the level of knowledge about the «other», understand how the visualization process of the «other» functioned in the XIII–XV centuries.

ІСТОРІЯ
НАУКИ

А. Г. Венгер (Дніпро)

**Трансфери інтелектуалів другої половини 1940-х років
та їхня роль у розвитку української медієвістики**

Albert H. Venher (Dnipro)

**Transfers of Intellectuals in the Second Half of the 1940s
and Their Role in the Development
of Ukrainian Medieval Studies**

Після звільнення території України від німецької окупації розпочалась реанімація роботи радянських вищих навчальних закладів. Досить швидко стало зрозуміло, що велика кількість університетських курсів, особливо з середньовічної історії, не забезпечена фахівцями. Передусім це стосувалося західних областей, але не кращою була ситуація в Києві, Дніпропетровську та інших університетських центрах. Фахівцями з середньовічної історії Європи були забезпечені Харківський та Одеський університети. Основними місцями, звідки направляли фахівців, були сусідні республіки СРСР. Словосполученням «трансфери інтелектуалів» я називаю ситуацію, коли історики з інших радянських республік були направлені на роботу або самі виявили бажання працювати в українських ВНЗ.

Трансфер з Мінська. У 1944 р. до Дніпропетровського університету потрапив білоруський історик Яків Рубін (1900–1975). На той час Рубін був дослідником та викладачем із серйозним досвідом, оскільки пройшов шлях від дослідника давньоєврейської історії до знавця єврейських міських громад середньовіччя. Історик працював у Білоруській академії наук, де очолював сектор з вивчення єврейської історії, продовжив трудову діяльність у Мінському історичному музеї, одночасно

викладав у вишах Мінська середньовічну історію. У Дніпропетровському університеті Рубін відкрив окрему спеціалізацію «медієвістика», створив музей всесвітньої історії, у якому було зібрано багато середньовічних артефактів та стародруків. Уклав рукопис хрестоматії літературних текстів, які можна використовувати на лекціях з історії середніх віків. Наприкінці 1940-х — початку 1950-х рр. через антиєврейські кампанії піддавався критиці, так і не здобув права керувати роботою аспірантів. Після закриття історичного факультету у 1956 р. працював лаборантом у створеному музеї.

Трансфери з Москви. Валентина Маркіна (1910–1990) народилася в Україні, вищу освіту здобула в Московському педагогічному інституті, у період 1935–1937 років викладала історію середніх віків в Удмурдському педагогічному інституті, поєднуючи викладання з навчанням у заочній аспірантурі Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова, де під керівництвом проф. С. Сказкіна захистила кандидатську дисертацію «Французьке село Шампані за наказами у Генеральних штатів 1789 р.», у 1945 р. направлена на роботу до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, де працювала на кафедрі історії середніх віків. Поява Маркіної була вкрай важливою для збереження наукового осередку медієвістики в КДУ, адже на той час медієвістика трималась на плечах літнього, хоч і активного, М. Бречкевича. Працюючи в Київському університеті, В. Маркіна припиняє франкознавчі студії, очевидно, через брак джерел і розпочинає вивчати історію Правобережної України. Її дослідження завершилось публікацією монографії «Магнатське помістя Правобережної України у другій половині XVIII ст. (соціально-економічний розвиток)» та захистом 1962 р. докторської дисертації. Протягом 1969–1984 рр. Маркіна була завідувачкою кафедри історії стародавнього світу та середніх віків. Під її керівництвом на кафедрі розвивалися полоністичні дослідження, зокрема З. Мухіна вивчала становище польського селянства у XVI–XVIII ст. і захистила кандидатську дисертацію «Становище польських селян у XVI ст. (за матеріалами Малої і Великої Польщі)».

1949 р. до Київського університету направили на роботу кандидата історичних наук Л. Чіколіні, яка закінчила аспірантуру МДУ ім. М. В. Ломоносова і під керівництвом Є. Космінського захистила дисертацію «Соціально-політичні погляди Томмазо Кампанелли». 1950 р., у зв'язку з виходом на пенсію професора М. Бречкевича, Л. Чіколіні очолила кафедру історії середніх віків (1950–1969). 1977 р. захистила докторську дисертацію «Ідея спільності майна та соціальної рівності в Італії XVI — на початку XVII ст.», на початку 1980-х рр. історикиня перейшла працювати до Інституту всевітньої історії АН СРСР, де очолила відділ історії суспільної думки. Під керівництвом Чіколіні на кафедрі теж розвивались полоністичні студії, зокрема Т. Брянцева досліджувала історію міст Малої Польщі у XIV–XVI ст.

Трансфери з Ленінграда. Зоя Калініна (1917–?), випускниця Ленінградського педагогічного інституту ім. Герцена, у 1941 р. під керівництвом О. Кудрявцева захистила кандидатську дисертацію «Повстання comuneros в Іспанії». 1945 р. дослідниця переїхала до Львова, де працювала доценткою, а згодом завідувачкою кафедри всевітньої історії Львівського педагогічного інституту, а з 1956 р. була переведена на посаду доцентки на кафедру історії стародавнього світу та середніх віків Львівського університету, де працювала до 1981 р. Інтенсивність наукових досліджень історикині була незначна, її нечисленні розвідки присвячені історіографії іспаністики. Окрім цього, О. Кудрявцева працювала над підготовкою монографії «Вплив географічних відкриттів на економічний розвиток Іспанії у XVI ст.», яку так і не завершила. Дослідниця долучилася до підготовки Української радянської енциклопедії, для якої написала низку статей із всевітньої історії.

Анатолій Лозі(и)нський (1920–?) — випускник Ленінградського державного університету, під керівництвом О. Д. Люблінської захистив кандидатську дисертацію «Паризька Ліга (Соціально-політична боротьба в Парижі у період піднесення народного руху в кінці 80-х рр. XVI ст.)». 1948 р. був направлений

на роботу до Львівського університету, де працював до 1980 р., активно публікував дослідження в центральних радянських виданнях, зокрема в часописі «Средние века», мав публікації за кордоном, зокрема в журналі «Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 22, 1968», опублікував статті із всесвітньої історії в Українській радянській енциклопедії. 1978 р. захистив докторську дисертацію «Кульмінаційний етап громадянських воєн у Франції XVI ст.», за темою якої опублікував монографію.

Отже, трансфери медієвістів другої половини 1940-х рр. багато в чому визначали обличчя української медієвістики середини та другої половини ХХ ст. Частина з них поступово розірвала академічні контакти з Ленінградом, Москвою та Мінськом і скоригувала теми дослідження, переорієнтувавшись на інформаційний ресурс України, — зокрема Маркіна та Рубін. Калініна зосередилася на вивченні історіографії, а Чіколіні та Лозінський не розірвали тісних наукових контактів з академічними центрами РСФР і успішно продовжили розвивати напрями, обрані ще в аспірантські роки.

М. Є. Домановська (Харків)

**Егор Редін — дослідник історії візантійського мистецтва
(до 160-ліття від дня народження вченого)**

Maryna Domanovska (Kharkiv)

**Yegor Redin — researcher of the History of Byzantine art
(to the 160th anniversary of the scientist's birth)**

Діяльність відомого мистецтвознавця Єгора Редіна (1863–1908) є однією із найбільш ґрунтовно вивчених сторінок історії Харківського університету. Утім, питання про оцінку Єгора Редіна як візантиніста та історика візантійського мистецтва стало предметом уваги лише окремих дослідників і потребує подальших уточнень.

Науковий доробок ученого як візантиніста становлять його дослідження історії візантійського мистецтва і мистецтва Київської Русі, які можна умовно поділити на студії, присвячені вивченню зображень фресок та мозаїк київських храмів, дослідження середньовічних італійських мозаїк, праці за темою докторської дисертації з вивчення мініатюр давньоруських списків «Християнської топографії Козьми Індикоплова», рецензії, бібліографічні огляди, некрологи відомих візантиністів, огляд візантиністичних доповідей на XII Археологічному з'їзді в Харкові.

Дослідження фресок та мозаїк київських храмів, над якими Єгор Редін працював разом з Дмитром Айналовим, донині не втратили актуальності. «Киево-Софийский собор: Исследование древней мозаической и фресковой живописи» має передусім довідковий характер, її продовжують позитивно оцінювати сучасні українські дослідники.

Магістерську дисертацію вчений присвятив візантійським мозаїкам Равенни. Основне завдання науки історії візантійського мистецтва він вбачав у публікації фотографій всіх наявних у Російській імперії пам'яток фрескового, мозаїчного живопису, мініатюри, емалі, виробів зі слонової кістки з необхідними коментарями, що мало стати першим кроком до їх систематизації, атрибуції та ґрунтовного дослідження.

Темою майбутньої докторської дисертації Єгор Редін обрав вивчення мініатюр «Християнської топографії» Козьми Индикоплова за грецькими та давньоруськими списками, яких чимало налічувалося у книгозбірнях. Посмертну публікацію частини рукопису «Християнской топографии Козьмы Индикоплова по греческим и русским спискам» здійснив Дмитро Айналов, проте до видання увійшов аналіз мініатюр лише п'яти з дванадцяти «слів» твору Козьми, а доля решти матеріалів, підготовлених Єгором Редіним, залишається невідомою. Найбільш повний і єдиний у сучасній українській науці аналіз докторської дисертації Єгора Редіна виконав Ростислав Філіппенко, детально розглянувши її структуру, зміст та оцінки в історіографії ХХ — початку ХХІ ст.

На початку ХХ ст. Єгор Редін разом з Дмитром Айналовим здійснили дві «наукові екскурсії» до Херсонеса і взяли участь у проєкті Московського археологічного товариства з підготовки повного ілюстрованого видання його пам'яток. Це дозволяє пов'язувати з ім'ям ученого початок понад столітнього систематичного вивчення історії давнього міста харківськими науковцями і має важливе значення для встановлення спадкоємності між так званою «дореволюційною» та сучасною дослідницькою традицією. Підсумком поїздок 1903–1904 рр. мала стати серія досліджень, об'єднаних під загальною назвою «Памятники християнского Херсонеса». Перший випуск, автором якого став Дмитро Айналов, містив огляд відкритих на той час християнських старожитностей Херсонеса, передмову до книги написав Дмитро Айналов у співавторстві з Єгором Редіним.

Єгор Редін увійшов до числа провідних фахівців з історії візантійського та давньоруського мистецтва. Впродовж свого недовгого наукового життя він здобув популярність як учений, викладач, громадський діяч, якому були притаманні високі людські якості, любов до науки, талант дослідника та популяризатора.

На межі XIX–XX ст. Харківський університет завдяки науковій діяльності Єгора Редіна став потужним центром вивчення історії мистецтва, і саме Єгор Редін виступив в ролі засновника харківської мистецтвознавчої школи.

С. О. Наумов (*Харків*)

**Ювілейна історія Харківського університету:
В. І. Кадеєв на чолі робочої групи**

Serhiy O. Naumov (*Kharkiv*)

**Anniversary history of Kharkiv University:
V. I. Kadeev heads the working group**

В історії української науки й освіти ніколи не знайде відображення та незліченна кількість функцій, які доводиться виконувати науково-педагогічному працівнику у сфері фахової діяльності. Більшість із них швидко забувається, а згодом стирається назавжди, мовби й не було. Мета цього повідомлення — закарбувати одну з таких функцій В. І. Кадеєва, а саме його керівництво робочою групою з написання розділу «Харківський університет наприкінці ХІХ століття — 1920 рік» книги «Харківський університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років» (2004 р., керівник авторського колективу С. І. Посохов).

Група складалася з В. І. Кадеєва, О. П. Мартем'янова, Г. О. Косінової й автора цих рядків. Кому належала ідея саме такого складу, мені невідомо, але припускаю, що В. І. Кадеєву, принаймні властиві йому риси тут добре проглядаються. Ідея була і логічною (О. П. Мартем'янов — його учень і багато в чому однодумець, Г. О. Косінова працювала над дисертацією з історії університету, а я займався історією суспільного руху, зокрема в Харкові, того періоду), і ризикованою водночас (наукові зацікавлення Олексія Павловича були далекі від проблематики розділу, а ми з Ганною (тоді ще аспіранткою) представляли іншу кафедру, і наші спроможності навряд чи були добре відомі В. І. Кадеєву).

У стилі керівництва роботою групи, безумовно, були авторитарні риси. Всі принципові рішення одноосібно приймав керівник. Структура майбутнього розділу й визначення напряму роботи кожного з нас були його винятковою прерогативою. Тільки він читав підготовлені тексти. Група навіть жодного разу не збиралась — для обміну думками, проблемами або що. Однак, попри це, кожен мав цілковиту свободу дій. Якось Володимир Іванович застав мене за пошуком матеріалів у довідковому відділі Центральної наукової бібліотеки, поцікавився, іронічно (як мені здалося) посміхнувся, — ото і всі, як тоді говорили, «ЦУ» («ценные указания»). Згодом, коли вже вималювалися обриси зібраного матеріалу, В. І. Кадеєв практикував нетривале обговорення «пунктів перетину інтересів». Оскільки він простежував загальні умови і розвиток університету та його підрозділів, займався викладацьким корпусом, а я — суспільною активністю викладачів і студентів, то таких пунктів було чимало. Особливо це стало помітно під час підготовки другої частини розділу, присвяченої революційній добі. Питань для з'ясування й узгодження ставало все більше, відповідно наша співпраця ставала все тісніша. Володимир Іванович уважно вислуховував аргументи, але рішення завжди залишав за собою; втім, не пригадую випадку, щоб це якось істотно деформувало мої пропозиції чи текст. Зрештою, він запропонував підготувати разом статтю про університет у період 1919–1920 рр., і вже 2003 р. вона була надрукована в журналі «Університети».

Цей побічний продукт роботи над розділом, який з'явився дуже органічно, наче сам собою, підкреслює властиве В. І. Кадеєву вміння чітко організувати творчий процес, бачити його перспективу, ефективно використовувати людський ресурс, досягати максимального результату. Згодом був ще один подібний продукт, але з іншою історією, яка й Володимира Івановича подає в іншому світлі. На завершальному етапі роботи над історією університету виникла ідея підготувати на її основі книгу «Харківський університет — рідному місту». До складу авторського колективу ввійшли здебільшого керівники робочих

груп. Проте В. І. Кадеєв відмовився (чи тому, що треба було писати «на вчора», чи через зайнятість або якісь особисті обставини) й запропонував мені написати відповідний розділ. Я сприйняв це як подарунок і довіру.

У цілому «толерантний авторитаризм» В. І. Кадеєва виявився комфортним і ефективним, а робота під його керівництвом — цікавою і повчальною. Його стиль керівництва цією роботою загалом відповідає оптимальній категорії «організатор» і може бути прикладом для наслідування.

Ivan P. Sergeev (*Kharkiv*)

**Organisation of studying and researching Ancient History
in modern Germany**

I. П. Сергєєв (*Харків*)

**Організація вивчення та дослідження
історії стародавнього світу в сучасній Німеччині**

Since our state intends to become a full member of the European community, it will have to undergo profound transformations in all spheres of public life, including education and science. This particularly involves changing the organization of the study and research of ancient world history. For future reformers, the experience of such an advanced European country as Germany will be beneficial. Germany has been one of the world leaders in the study of ancient human history, including classical studies, for centuries.

Over the past 30 years, I have spent a considerable amount of time in Germany. Through my own observations, interactions with German colleagues, and familiarity with relevant literature (mostly reference materials), I have noted a number of features of the organization of the educational process and research activities in educational and research institutions in modern Germany. The consideration of these features may be useful during the reorganization of these spheres of activity in future European Ukraine.

Differences in the organization of the educational process already exist at the stage of obtaining secondary education by German children. Serious peculiarities also arise during the transition from secondary school to higher education

institutions and throughout the period of study at German universities. A characteristic feature of training highly qualified specialists in ancient world history is the encouragement of young scientists to pursue scientific degrees and the title of professor.

Germany's experience in creating favorable conditions for conducting scientific research in the field of ancient history may be useful for Ukraine. In this sphere, attention is drawn to the high level of organization of scientific libraries in departments of ancient world history, in museums, universities, and public libraries in cities. Additionally, the presence of scientific contacts among German historians with colleagues from other countries worldwide, along with financial support for successful researchers in ancient history issues, is notable.

The creation of conditions for the study of ancient world history by elderly German citizens, as well as the provision of opportunities for eminent historians to continue their teaching and research activities after reaching retirement age, deserves attention.

НАШІ АВТОРИ

Баукова Анастасія Юріївна (*Львів*) — кандидат історичних наук; доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка; anastasia_bau@ukr.net

Вацеба Ростислав Миролюбович (*Львів*) — кандидат історичних наук; молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; rrvatseba@gmail.com

Величко Євгенія Олександрівна (*Київ*) — старший науковий співробітник Національного музею Історії України; lerejena@gmail.com

Венгер Альберт Григорович (*Дніпро*) — кандидат історичних наук, доцент; завідувач кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; engeralbert@gmail.com

Вус Олег Володимирович (*Львів*) — кандидат історичних наук; незалежний дослідник; balkani2017@ukr.net

Гадинко Олександр Олександрович (*Сторожинець*) — магістр історії; вчитель історії Красноільського ліцею № 3 Красноільської селищної ради Чернівецької області; alexandruginco555@gmail.com

Гуменний Віктор Леонідович (*Львів*) — кандидат історичних наук; доцент кафедри археології та історії стародавніх цивілізацій Львівського національного університету імені Івана Франка; hvlterant@gmail.com

Домановська Марина Євгенівна (*Харків*) — кандидат історичних наук; старший викладач кафедри українознавства філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; marina.domanovska@karazin.ua

Д'ячков Сергій Володимирович (*Харків*) — кандидат історичних наук; доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків істо-

ричного університету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; директор комунального закладу «Харківський університетський ліцей»; dyachkovst@gmail.com

Дятлов Володимир Олександрович (*Чернігів*) — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка; diatlovladi@gmail.com

Зелінський Андрій Леонідович (*Київ*) — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України; z-al@ukr.net

Лієв Йордан Олександров (*Пловдив; Болгарія*) — кандидат історичних наук; співробітник Науково-дослідного центру історії та археології війни, j.iliev@uni-plovdiv.bg

Іськов Ігор Володимирович (*Харків*) — магістр історії та археології; військовослужбовець; 4614337@ukr.net

Каріков Сергій Анатолійович (*Харків*) — доктор історичних наук; професор кафедри історії стародавнього світу і середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; доцент Національного університету цивільного захисту України; karikov.nuczu@gmail.com

Козловський Сергій Орланович (*Львів*) — кандидат історичних наук; доцент кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка; serg.kozlovskyy@gmail.com

Котенко Вікторія Володимирівна (*Київ*) — кандидат історичних наук; старший дослідник Інституту археології Національної академії наук України; kotenkovikt@gmail.com

Лагодич Володимир Юрійович (*Львів*) — аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка; lagodicvolodimir@gmail.com

Ластов'як Богдан Васильович (*Дрогобич*) — аспірант кафедри історії всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана; bohdan_vo@ukr.net

Лиман Сергій Іванович (*Харків*) — доктор історичних наук; професор кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; s.lyman@karazin.ua

Литовченко Сергій Дмитрович (*Харків*) — кандидат історичних наук; доцент; декан історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; litovchenkosd@gmail.com

Морозова Анастасія Олександрівна (*Відень, Австрія*) — аспірантка Центральноєвропейського університету (CEU); aleiraan1811@gmail.com

Наумов Сергій Олександрович (*Харків*) — доктор історичних наук; професор кафедри історії України історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; s.o.naumov@karazin.ua

Опарін Олексій Анатолійович (*Харків*) — доктор медичних наук; професор, завідувач кафедри терапії та ерготерапії Українського гуманітарного інституту; oparinaa@ukr.net

Папастатопулу Арістеа (*Ламія, Греція*) — доктор археології; заступник завідувача відділу доісторичних і античних старожитностей і музеїв Управління старожитностей Фтіотіди та Евританії Міністерства культури та спорту Греції; ar.papast@yahoo.gr

Петречко Олег Михайлович (*Дрогобич*) — доктор історичних наук, завідувач кафедри історії всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; o.petrechko@ukr.net

Посохов Сергій Іванович (*Харків*) — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; sposokhov@karazin.ua

Русяєва Марина Вікторівна (*Київ*) — кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури; maryna.rusiaieva@naoma.edu.ua

Савельєва Катерина Сергіївна (*Київ*) — кандидат історичних наук; науковий співробітник Інституту археології НАН України; savelievakat6@gmail.net

Семенова Аліса Аркадіївна (*Київ*) – молодший науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України; semenovaalise@gmail.com

Семибратська Анастасія Ігорівна (*Харків*) – аспірантка історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; anastasiasemibratskaya@gmail.com

Сергєєв Іван Павлович (*Харків*) – доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу і середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; sergeevhalin@gmail.com

Скирда Валерій Володимирович (*Харків*) – кандидат історичних наук; доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; vskyrda@gmail.com

Сорочан Катерина Сергіївна (*Трієст, Італія*) – кандидат історичних наук; запрошений науковець факультету гуманітарних наук університету Трієсту, Італія; kateryna.sorochan@gmail.com

Сорочан Сергій Борисович (*Харків*) – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; ssorochan@gmail.com

Стасюк Ольга Володимирівна (*Відень, Австрія*) – студентка Центральноєвропейського університету; stasiuk_olha@phd.ceu.edu

Терещук Матвій Володимирович (*Київ*) – студент магістратури навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка; topmatt187@gmail.com

Тимошевський Роман Анатолійович (*Відень, Австрія*) – здобувач ступеня PhD Центральноєвропейського університету; Tymoshevskiy_Roman@phd.ceu.edu

Токарев Андрій Миколайович (*Харків*) – кандидат історичних наук; доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків історичного університету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; a.m.tokarev@kharazin.ua

Шишка Євген Олександрович (*Мянтсяля, Фінляндія*) — магістр історії; науковий співробітник Інституту «Кеуда»;
zhenyashishka@gmail.com

Чепіженко Вадим Віталійович (*Одеса*) — кандидат історичних наук; доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;
vadym.chepizhenko@onu.edu.ua

Чечуліна Ірина Олексіївна (*Київ*) — доктор філософії (PhD), науковий співробітник відділу античної археології Інституту археології НАН України; irusia500@gmail.com

Янко Андрій Леонідович (*Полтава*) — кандидат історичних наук; викладач Полтавського базового медичного фахового коледжу Полтавської обласної ради; andrewyanko223@gmail.com

ЗМІСТ
CONTENT

Програма конференції 6

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Дятлов В. О. (Чернігів) Ego-історія. Нова історична дисципліна чи експерименти з багатьма невідомими? 20

Volodymyr Diatlov (Chernihiv) Ego-History. A new historical discipline? Or experiments with many variables? 20

Скирда В. В., Іськов І. В. (Харків) Два нові могильники салтівської культури поблизу села Хотімля 23

Valerii Skyrda, Ihor Iskov (Kharkiv) Two new Saltiv burial sites near Khotimlia 23

Лиман С. І. (Харків) Розвідка і дипломатія Сельджуцької імперії на сторінках трактату Нізама аль-Мулька «Сіасет-наме» 27

Serhiy Lyman (Kharkiv) Intelligence and diplomacy of the Seljuk Empire on the pages of Nizam al-Mulk's treatise «Siaset-name» 27

Посохов С. І. (Харків) Кафедри історіографії, джерелознавства та археології — 60 років: нотатки до періодизації 30

Sergiy Posokhov (Kharkiv) Department of Historiography, Source studies, and Archaeology — 60 years: notes on periodization 30

ІСТОРІЯ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ
ТА ЕЛЛІНІСТИЧНИХ ДЕРЖАВ

- Баукова А. Ю.** (*Львів*) Постаць Гомера у світлі нумізматичних джерел римського часу 34
- Anastasiya Baukova** (*Lviv*) The figure of Homer in the light of numismatic sources of the Roman era 34
-
- Зелінський А. Л.** (*Київ*) Припущення щодо противників Антіоха I з нового клинописного тексту 38
- Andrii Zelinskyi** (*Kyiv*) The assumption about the enemies of Antiochos I from a new cuneiform text 38
-
- Jordan Iliev** (*Sofia*) Echoes of Hellenistic Thrace: A Lost Inscription (IGBulg., III/1: № 1114) and the Batkun Sanctuary 41
- Ілієв Й.** (*Софія*) Відлуння елліністичної Фракії: Втрачений напис (IGBulg., III/1: № 1114) і святилище Баткун 41
-
- Литовченко С. Д.** (*Харків*) Мітрідат, сатрап Вірменії (Plb. 25.2.11) 44
- Sergiy Lytovchenko** (*Kharkiv*) Mithridates, the Satrap of Armenia (Plb. 25.2.11) 44
-
- Aristea Papastathopoulou** (*Lamia, Greece*), **Oleh Vus** (*Lviv, Ukraine*) Pisidian Termessos: “Tomb of Alcetas” in the context of the First War of the Diadochi (321–319 BC) 47
- Папастатопулу А.** (*Ламія, Греція*), **Вус О. В.** (*Львів*) Пісідійський Термесос: «Гробниця Алкета» в контексті Першої війни Діадохів (321–319 рр. до н. е.) 47
-
- Семибратьська А. І.** (*Харків*) Культ Деметри Малофорос у Мегарах та мегариді 51
- Anastasiia Semybratska** (*Kharkiv*) The Cult of Demeter Malophoros in Megara and Megarida 51

Терещук М. В. (Київ) Витоки боротьби за гегемонію в давньогрецькій системі міжнародних відносин	54
Matvii Tereshchuk (Kyiv) Origins of the Hegemonic Struggle in the Ancient Greek International System	54

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Гуменний В. Л. (Львів) Ornamenta triumphalia Марка Ульпія Траяна Старшого і провінція Сирія у добу Флавіїв	58

Victor Humennyi (Lviv) Ornamenta triumphalia of Marcus Ulpius Traianus Maior and the province of Syria in the Flavian Age	58

Лагодич В. Ю. (Львів) Місто Сирмій в оборонній структурі Римської імперії в період 60–80 х рр. VI ст.	61

Volodymyr Lahodych (Lviv) The city of Sirmium in the defensive structure of the Roman Empire in the 60s-80s of the 6 th cent.	61

Ластов'як Б. В. (Дрогобич) Ритуал обоження римських імператорів	64

Bohdan Lastovyak (Drohobych) The ritual of deification of the Roman Emperors	64

Петречко О. М. (Дрогобич) Організаторські здібності Катіліни	66

Oleh Petrechko (Drohobych) Catiline's organizational skills ..	66

Токарев А. М. (Харків) Calones та caculae у римському республіканському легіоні	68

Andrii Tokarev (Kharkiv) Calones and caculae in the Roman Republican Legion	68

Янко А. Л. (Полтава) Ким були повстанці у Волатеррах? 71

Andrii Yanko (Poltava) Who were the rebels in Volaterrae? ... 71

ПРОБЛЕМИ КЛАСИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Величко Є. О. (Київ) Прикраси в дитячих поховальних
практиках I — II ст. н. е. 76

Evgenia Velychko (Kyiv) Jewellery in Child Mortuary
Practices of the 1st — 2nd centuries CE 76

Д'ячков С. В. (Харків) «Ісида» з херсонеської «казарми» 79

Serhiy Dyachkov (Kharkiv) «Isis» from the Chersonese
«barracks» 79

Viktoriia Kotenko (Kyiv) Hellenistic Pottery from Myrmekion
in the Collection of the National Museum in Warsaw
(main types and chronology) 82

Котенко В. В. (Київ) Елліністична кераміка Мірмекія
з колекції Національного музею у Варшаві (основні типи
і хронологія) 82

Русяєва М. В. (Київ) Мармуровий рельєф з присвятою ситонів
з Ольвії Понтійської 85

Maryna Rusiaieva (Kyiv) The Marble Relief with
the Dedication of Sitonai from Olbia Pontike 85

Савельєва К. С. (Київ) Теракоти з Ялтинського святилища
(розкопки О. Л. Бертьє-Делагарда 1905 р.) 87

Kateryna Savelieva (Kyiv) Terracotta figurines from
the Yalta sanctuary (excavations by A. L. Berthier-Delagarde
in 1905) 87

Семенова А. А. (Київ) Кістяні піксиди з Ольвії
Понтійської 90

Alisa Semenova (Kyiv) Bone pyxis from Olbia Pontica 90

Чечуліна І. О. (<i>Київ</i>) Про один з рідкісних типів чорнолакових лекіфів: клас Талькот	93
Iryna Chechulina (<i>Kyiv</i>) About rare black-glazed lekythos type — Talcott class	93

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вацеба Р. М. (<i>Львів</i>) Ранні контакти Каролінгів з полабськими слов'янами	98

Rostyslav Vatseba (<i>Lviv</i>) The Early Contacts between the Carolingians and the Elbe Slavs	98

Гадинко О. О. (<i>Сторожинець</i>) Найдавніші польсько-молдавські взаємини та їх становлення до кінця XIV століття	100

Oleksandr Hadynko (<i>Storozhynets</i>) The oldest Polish-Moldavian relations and their development until the end of the 14 th century	100

Каріков С. А. (<i>Харків</i>) Саксонські церковні статуті XVI ст.: соціальний аспект	103

Sergiy Karikov (<i>Kharkiv</i>) Saxon church ordinances of XVI th century: social aspect	103

Козловський С. О. (<i>Львів</i>) Битва в протоці Чхільчхоллян у контексті Кореїнської кампанії Тойотомі Хідейоші (1592–1598)	106

Serhii Kozlovskiy (<i>Lviv</i>) The Battle of Chilcheollyang Strait in the context of Toyotomi Hideyoshi's Korean Campaign (1592–1598)	106

Морозова А. О. (<i>Відень</i>) Королівські скрипти любові у « <i>Variae</i> » Кассіодора	110

Anastasiia Morozova (<i>Vienna</i>) Royal Scripts of Love in Cassiodorus's <i>Variae</i>	110

-
- Опарін О. А. (Харків)** Роль релігійних уявлень у формуванні поняття «хвороба» в середні віки 113
- Oleksii Oparin (Kharkiv)** The role of religious ideas in the formation of the concept of disease in the Middle Ages 113
-
- Kateryna Sorochan, Serhiy Sorochan (Kharkiv)** The soap as an item on the Byzantine market (4th–9th centuries) 116
- Сорочан К. С., Сорочан С. Б. (Харків)** Мило як предмет візантійського ринку (IV–IX ст.) 116
-
- Стасюк О. В. (Відень)** Удови, сироти та інші нужденні в середньовічному канонічному праві 119
- Olha Stasiuk (Vienna)** Widows, Orphans, and Other *Miserabiles* in Medieval Canon Law 119
-
- Тимошевський Р. А. (Відень)** Трансформація статусу князів-вибірників на прикладі позбавлення влади правителів Священної Римської імперії (1298–1400 рр.) 122
- Roman Tymoshevskiy (Vienna)** The transformation of the status of prince-electors in the cases of the rulers' depositions in the Holy Roman Empire (1298–1400) 122
-
- Чепіженко В. В. (Одеса)** «Велика хроніка» Томаса Волсінгема як історичне джерело 125
- Vadym Chepizhenko (Odesa)** The *Chronica Maiora* of Thomas Walsingham as a historical source 125
-
- Yevhen Shyshka (Mäntsälä, Suomi)** England and the Yekhe Mongol Ulus: the first images of Mongols in English medieval manuscripts 128
- Шишка Є. О. (Мянтсяля, Фінляндія)** Англія та Монгольська імперія: перші зображення монголів в англійських середньовічних рукописах 128

ІСТОРИЯ НАУКИ

Венгер А. Г. (Дніпро) Трансфери інтелектуалів другої половини 1940-х років та їхня роль у розвитку української медієвістики	132
Albert Venher (Dnipro) Transfers of Intellectuals in the Second Half of the 1940s and Their Role in the Development of Ukrainian Medieval Studies	132
Домановська М. Є. (Харків) Єгор Редін — дослідник історії візантійського мистецтва (до 160-ліття від дня народження вченого)	136
Maryna Domanovska (Kharkiv) Yegor Redin — researcher of the History of Byzantine art (to the 160 th anniversary of the scientist's birth)	136
Наумов С. О. (Харків) Ювілейна історія Харківського університету: В. І. Кадеєв на чолі робочої групи	139
Serhiy Naumov (Kharkiv) Anniversary history of Kharkiv University: V. I. Kadeev heads the working group	139
Ivan Sergeev (Kharkiv) Organisation of studying and researching Ancient History in modern Germany	142
Сергєєв І. П. (Харків) Організація вивчення та дослідження історії стародавнього світу в сучасній Німеччині	142
Наші автори	144

Наукове видання

LAUREA V:

Античний світ і середні віки

Наукові читання пам'яті професора

Володимира Івановича Кадеєва

Українською і англійською мовами

Відповідальний за випуск *С. В. Д'ячков*

Художній редактор *С. Е. Кулинич*

Комп'ютерне верстання *О. М. Янкул*

Коректор *М. А. Курушина*

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна